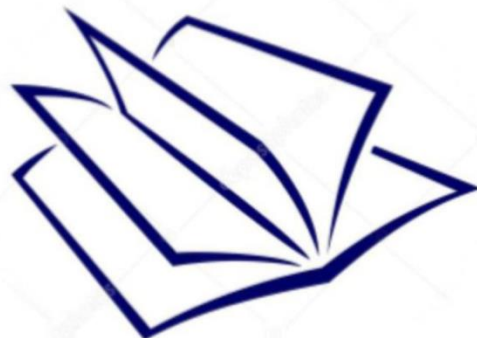

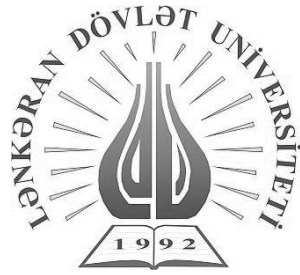
ISSN 2617-8036

ELMİ XƏBƏRLƏR

Humanitar Elmlər seriyası

2 / 2021

E L M İ X Ə B Ə R L Ə R

HUMANİTAR ELMLƏR

№ 2, 2021

©Lənkəran Dövlət Universiteti, 2021

ISSN 2617-8036

REDAKSIYA HEYƏTİ

1. **Rzayev Fikrət (BAŞ REDAKTOR)**
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan
2. **Məmmədov Zaur (APARICI REDAKTOR)**
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
3. **Abdullayev Əfqan**
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
4. **Abiyev Aydın**
AMEA-nın Akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
5. **Ağazadə Yədulla**
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
6. **Əlizadə Hikmət**
Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
7. **Əliyev Bəxtiyar**
Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
8. **İskəndərov Anar**
Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
9. **İmanov Telman**
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
10. **Kafkasiyalı Ali**
Atatürk Universiteti, Erzurum, Türkiyə
11. **Kazımov Kamran**
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
12. **Qasımlı Musa**
AMEA-nın Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
13. **Qorobets Lyudumilla**
Armavir Dövlət Pedaqoji Universiteti, Armavir, Rusiya
14. **Qasımlı Məhərrəm**
AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
15. **Quliyev Akif**
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
16. **Məmmədov Məsud**
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
17. **Məmmədov Arif**
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
18. **Nikitenko Zinaida**
Moskva Dövlət Pedaqoji Universiteti, Moskva, Rusiya
19. **Orucov Vidadi**
Bakı Dövlət Sosial-İqtisadi Kolleci, Bakı, Azərbaycan
20. **Səbzəliyev Sifariz**
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan
21. **Tahirov İlham**
AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
22. **Tahirli Abid**
AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

EDITORIAL BOARD

1. **Rzayev Fikret** (*EDITOR IN-CHIEF*)
Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan
2. **Mammadov Zaur** (*MANAGING EDITOR*)
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
3. **Abdullayev Afgan**
Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan
4. **Abiyev Aydın**
ANAS Institute of Oriental Studies after Academician Z.M.Buniyadov, Baku, Azerbaijan
5. **Agazade Yadulla**
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
6. **Alizade Hikmet**
Baku State University, Baku, Azerbaijan
7. **Aliyev Bakhtiyar**
Baku State University, Baku, Azerbaijan
8. **Iskandarov Anar**
Baku State University, Baku, Azerbaijan
9. **Imanov Telman**
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
10. **Kafkasiyali Ali**
Ataturk University, Erzurum, Turkey
11. **Kazimov Kamran**
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
12. **Gasimli Musa**
ANAS Institute of Caucasus Studies, Baku, Azerbaijan
13. **Gorobets Lyudumila**
Armavir State Pedagogical University, Armavir, Russia
14. **Gasimli Maharram**
ANAS Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Baku, Azerbaijan
15. **Guliyev Akif**
Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan
16. **Mammadov Masud**
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
17. **Mammadov Arif**
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
18. **Nikitenko Zinaida**
Moscow State Pedagogical University, Moscow, Russia
19. **Orudjov Vidadi**
Baku State Socio-Economical College, Baku, Azerbaijan
20. **Sabzaliyev Sifaris**
Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan
21. **Tahirov Ilham**
ANAS Institute of Linguistics named after Nasimi, Baku, Azerbaijan
22. **Tahirli Abid**
ANAS Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Baku, Azerbaijan

MÜNDƏRİCAT

1. Əliyev Nəsimi	
Tabeli mürəkkəb cümlənin elliptik formasının meydana çıxma xüsusiyyətləri	5
2. Məmmədov Məsud, Məcidova Leyla	
“Meşə” fitoniminin tipoloji təhlili	11
3. Məmmədov Zaur	
Şeyx Zahid türbəsi bölgədə birgəyaşayış göstəricilərindən biri kimi	17
4. Агаев Мугаддин	
Синтаксически связанные глагольно-обстоятельственные словосочетания (модель «смотреть удивлёнными глазами»)	23
5. Babayev Javid	
The role of instructional materials in language learning	29
6. Mammadova Gunel	
Gender issues in culture and language (Azerbaijan)	36

TABELİ MÜRƏKKƏB CÜMLƏNİN ELLİPTİK FORMASININ MEYDANA ÇIXMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Nəsimi Əliyev

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: qarashoglu@mail.ru

Xülasə. Məlum olduğu kimi, tabeli mürəkkəb cümlə, əsas etibarilə, iki komponentdən: baş və budaq cümlədən ibarətdir. Tabeli mürəkkəb cümlədə müşahidə edilən ellipsis sadə cümlədəki kimi, hər hansı cümlə üzvünün buraxılması şəklində deyil, bütövlükdə baş və ya budaq cümlənin buraxılması fonunda təzahür edir. Ellipsis hadisəsi hər iki komponentdə özünü göstərə bilsə də, məqalədə, əsasən, baş cümlədə müşahidə olunan ellipsisdən danışılmışdır. Məqalədə həmçinin qeyd olunur ki, ellipsis hadisəsi təbii olaraq dialoji nitq üçün daha xarakterikdir. Çünki bu hadisə düşünülmüş, əvvəlcədən planlaşdırılmış formada deyil, dilin təbii qanunauyğunluğunun nəticəsi olaraq meydana gəlir. Eləcə də, bu dil faktının yaranmasında bir çox linqvistik və ekstralingvistik amillərin, xüsusilə də, dilin qənaət meylinin rolu haqqında da ətraflı məlumat verilir. Məqalədə ellipsis hadisəsinə dünya dilçilərinin də baxışı müəyyən qədər əks olunmuş və müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Bəhs olunan dil faktı konkret nümunələrlə əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: ellipsis, tabeli mürəkkəb cümlə, baş cümlə, qənaət prinsipi, dialoji nitq

Giriş

Ellipsis haqqında

Ellipsis – yunan sözü olub “buraxılma” deməkdir. Dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğətində bu söz “Cümlədə asanlıqla anlaşılan, bərpa edilə bilən sözün buraxılması” kimi şərh olunur. Hal-hazırda ellipsis bir dil faktı olaraq bir çox dünya dillərində müşahidə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, ellipsis dilin bütün struktur səviyyələrində – fonetik səviyyədən tutmuş sintaktik səviyyəyədək özünü göstərən bir dil faktıdır. İ.F.Vardul qeyd edir ki: “Sintaktik və suprasintaktik quruluşda ellipsis anlayışının olmadığı heç bir təsviri nəzəriyyə yoxdur” [9, s.300]. Bu hadisə həmcins üzvlərdə müxtəlif şəkilçi və hissəciklərin ixtisarı, sadə cümlədə ayrı-ayrı üzvlərin buraxılması, eləcə də mürəkkəb cümlədə komponentlərdən birinin buraxılması şəklində təzahür edə bilər. Ellipsis hadisəsinin dildə aktivliyi təsadüfi səciyyə daşımamış, dilin inkişaf qanunauyğunluğunun təbii nəticəsi kimi meydana çıxmışdır.

Bir çox hallarda ellipsis “buraxılma, ixtisar” kimi səciyələndirilsə də, dilçi alimlər bu dil faktının təbiətindən, xarakterindən çıxış edərək onu (ellipsis) müxtəlif terminlərlə xarakterizə etməyə çalışmışlar. R.Yakobson ellipsis “**anafirik sıfır**” adlandırır [9, s. 300]. Bu fikirlə razılaşan Y.A.Rıjenko da ellipsis “sıfır” və ya “potensial varlığı olan sıfır feil” adlandıraraq qeyd edir ki: “...belə ki, potensial varlığı olan sıfır feil bu tipli konstruksiyalarda predikativliyin ifadəsi kimi çıxış edir” [11, s.10]. Y.Q.Testeles də ellipsis ixtisarla bağlayaraq yazır: “Elliptik ixtisar və ya ellipsis mətn və ya dialoqla bağlı olan bir və ya bir neçə cümlədə təkrar olunan hissənin ixtisarıdır” [13, s.172]. Müəllif ixtisarlara “**sintaktik görünməzlər**” (Синтаксические «невидимки») adlandırır.

S.Adler ellipsis sintaqmatik sıxılma və ya anafirik ellipsis adlandırır [6, s.53]. İsveç lingvisti Ş.Balli də ellipsis ixtisar kimi qiymətləndirərək onu “əvvəlki və ya sonrakı kontekstə görə müəyyənləşən və nəzərdə tutulan bir işarə” adlandırmışdır [7, s.175].

Göründüyü kimi, dünya dilçiliyində ellipsisə münasibət sintaktik cəhətdən fərqli olsa da, qrammatik quruluş baxımından bu hadisə “buraxılma, ixtisar”la izah olunur.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, tabeli mürəkkəb cümlədəki ellipsis hadisəsi sadə cümlədə müşahidə edilən ellipsisdən fərqlənir. Çünki sadə cümlədə ellipsis hər hansı bir cümlə üzvünün, daha çox da predikat sözün buraxılması ilə xarakterizə olunur. Lakin tabeli mürəkkəb cümlənin elliptik formalarından danışarkən baş və ya budaq cümlənin tərkibində hansı bir üzvün, sözün buraxılması ilə yanaşı, mürəkkəb konstruksiyaları təşkil edən

komponentlərdən birinin – baş və ya budaq cümlələrdən birinin bütövlükdə buraxılması faktı ön plana çəkilir.

Tabeli mürəkkəb cümlədə ellipsis cümlənin struktur-semantik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif şəkildə həyata keçirilir. Elliptik forma tabeli mürəkkəb cümlənin natamam formalarından biridir, burada ixtisar olunan komponentin bərpasına ehtiyac duyulmur. Sadə cümlədə olduğu kimi, tabeli mürəkkəb cümlənin də elliptik formasında ixtisar faktı dilin qənaət meyli əsasında olub, forma və məzmun vəhdətində həyata keçirilir. Bu münasibətlə T.Müzəffəroğlu qeyd edir ki: "...fikir nə qədər dərin, məna geniş olsa da, onun sığışdığı leksik-qrammatik qəlib yığcam olmağa meyillidir" [3, s.120]. Ə.Abdullayev tabeli mürəkkəb cümlədə baş verən qənaət prinsipi ilə əlaqədar Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb cümlənin təkamül meyilləri haqqında danışarkən qeyd edir ki: "Çox zaman baş cümlənin üzvləri dilin qənaətə meylinə əsasən ixtisara düşür" [1, s.30]. Məhz buna görə də elliptik cümlələrdən istifadənin intensivliyi dilə qənaət meyli, fikri çatdırmaq üçün mürəkkəb cümlə konstruksiyalarının zəruriliyinə ehtiyacın hiss olunmaması, çatdırılan informasiyanın, leksik semantikanın lakonik, qısa cümlələrlə verilməsinin mümkünlüyü ilə ölçülür.

Baş cümlədə həmcins xəbərlərin ellipsisi

Dildə elə tabeli mürəkkəb cümlələr və ya çoxkomponentli mürəkkəb cümlələr var ki, sonda gələn budaq cümlə əvvəldə gələn baş cümlənin ardıcıl yerləşən xəbərlərindən birinə aid olur, onu bu və ya digər cəhətdən izah edir, konkretləşdirir. Bu konstruksiyalarda budaq cümlənin bilavasitə əlaqələndiyi komponentin işlədilməməsi nəticəsində elliptik forma yaranır. Qeyd etmək lazımdır ki, istər baş, istərsə də budaq cümlə həm struktur, həm də semantik baxımdan heç cür müstəqil deyil. Məlum olduğu kimi, tabeli mürəkkəb cümlə bir çox dünya dillərində olduğu kimi, müasir Azərbaycan dilində də iki komponentdən: tabe edən (baş cümlə) və tabe olan (budaq cümlə) hissələrindən ibarətdir. Dil üzərində aparılan müşahidələr göstərir ki, ellipsis hadisəsi hər iki komponentdə özünü göstərir. Lakin Müasir Azərbaycan dilində prepozitiv mövqedə işlənən baş cümlədə müşahidə olunan ellipsis faktı budaq cümləyə nisbətən daha intensivdir. Belə konstruksiyaya malik cümlələr həm şifahi nitqdə, həm də yazılı ədəbi nümunələrdə kifayət qədərdir. Nümunələrə diqqət edək:

Qərib xanın yanına adam göndərdi ki, (...), qızı mənə versin;

Gəlib ki, (...) sizdən çörək-zad istəmirik;

Leyla ağlayır ki, (...) mümkünsə, məni onunla görüşdürməsinlər.

Verilmiş nümunələr mahiyyət etibarilə tabeli mürəkkəb cümlənin tələblərinə, əsas etibarilə, cavab verir. Hər üç nümunədə baş cümlə prepozitiv mövqedə işlənərək, budaq cümlələrlə tabelilik bağlayıcısı (ki) vasitəsilə əlaqələnmişdir. Lakin bu mürəkkəb cümlələrin komponentləri arasındakı semantik əlaqələnmədə bu cür tamlığı görə bilmirik. Hər üç nümunədə budaq cümlənin semantikasi bunu deməyə əsas verir ki, həmin cümlələr əslində birbaşa baş cümlədəki fikri deyil, baş cümlədə buraxılmış – ellipsisə uğramış həmcins xəbərləri izah edir. Nümunələrdəki ellipsisə uğramış həmcins xəbərləri **dedi, deyir, bildirdi, xəbər verir, xəbər verdi** predikatları ilə bərpa etmək mümkündür. Həmin cümlələri aşağıdakı kimi rekonstruksiya etmək olar:

*Qərib xanın yanına adam göndərdi, **bildirdi ki**, qızı mənə versin;*

*Gəlib **deyir ki**, sizdən çörək-zad istəmirik ;*

*Leyla ağlayır, **deyir ki**, mümkünsə, məni onunla görüşdürməsinlər.*

Belə konstruksiyalara malik budaq cümlələrdəki tema, semantika, çatdırılan informasiya o qədər aydın və sabitdir ki, əlavə bir izahedici, aydınlaşdırıcı və sual tələb edən predikata ehtiyac qalmır. Başqa sözlə "... mürəkkəb cümlənin özünün struktur-semantik quruluşu ellipsisə yaranmasını zəruri edir " [12]. Belə konstruksiyaya malik cümlələrdə ellipsis qrammatik çatışmazlıq kimi səciyyələndirilmir, əksinə, cümlənin ekspressiv-emosional çaları daha da güclənmiş olur. Hətta ikinci konstruksiyada maraqlı bir fakt da diqqəti cəlb edir; belə ki, rekonstruksiya olunmuş variantda "gəlib" sözü feili bağlama

formasına malikdirsə, elliptik formada bu, feilin təsriflənən formasında — nəqli keçmiş zamandır. Bunun səbəbi ellipsis faktından sonra bəhs olunan sözün xəbər mövqeyində çıxış etməsi ilə izah oluna bilər, yəni ellipsisə uğrayan feili xəbər öz funksiyası kimi, qrammatik formasını da əvvəlki sözə ötürür.

Dialoji nitqdə ellipsis

Elliptik konstruksiyaların ən geniş istifadə olunduğu nitq dialoji nitqdır. "Dialoq zamanı ötürülən informasiya yazıya alınan informasiyadan daha böyükdür" [5, s.14]. Dialoji nitqdə replikalarda ellipsis hadisəsi, əsasən, iki səbəbə görə formalaşa bilər; ya buraxılmış, ixtisar edilmiş cümlə dialoqun əvvəlki və ya sonrakı replikasına əsasən müəyyənləşə bilər, ya da ellipsisə uğrayan hissə nitq prosesində semantik-informativ baxımdan elə də vacib əhəmiyyətə malik deyil. Dialoqun tərkibinə daxil olan cümlələr struktur semantik cəhətdən bir-biri ilə sıx bağlı olan iki və ya daha artıq cümlənin iş birliyindən ibarətdir. "Belə struktura malik dialoqlarda birinci replikanın forma və tərkibi ikinci replikanın, ikinci replika üçüncünün və s. tərkibi və formasını müəyyənləşdirir, beləliklə, yalnız dialoqun bütöv konstruksiyası ayrı-ayrı replikaların tamlığını anlamağa yardımçı olur" [10]. Buna görə də dialoqa bütöv bir tam halında baxdıqda mürəkkəb cümlə konstruksiyasından danışmaq mümkündür. Məhz bu səbəbdən F.Ağayeva qeyd edir ki: "Dialoq vahidindən həmişə bir mürəkkəb nitq vahidi kimi istifadə edilir. Dialoq vahidinin komponentləri özünün sintaktik xarakterinə görə mürəkkəb cümlənin hissələrini xatırladır" [2, s.33].

Dialoji nitqdə müşahidə edilən ellipsis faktı situasiyadan, eləcə də bütöv informasiyanın məzmunundan asılı olaraq müxtəlif formalarda təzahür edə bilər. Birinci halda elliptik konstruksiya birbaşa sual cümləsinə verilən cavab kimi budaq cümlədə formalaşır və baş cümlə ellipsisə uğrayır. Məsələn:

- *Sabahkı toplantıda iştirak edəcəksənmi? – Xəstəlik aman versə...*
- *Bu il məhsulun bol olacağına söz verirsinizmi? – Hava şəraiti imkan verərsə...*

Burada cavab konstruksiyasının ellipsisə uğrayan komponentinin işlədilməməsi yalnız yersiz təkrara yol verməməklə bağlıdır. İlk baxışdan cavab cümlə natamam konstruksiya kimi görünə də, çatdırılan informasiya, cümlədəki semantika o qədər aydın və anlaşılındır ki, ellipsisə uğrayan cümlə hansısa qrammatik çatışmazlıq kimi deyil, əksinə, bir norma kimi görünür. Həmin cümlələri tam şəkildə rekonstruksiya etsək, bərpa olunan hissə cümlənin ümumi məzmununa yalnız ağırlıq verir, eləcə də cümlənin emosional-ekspressiv çalarını xeyli azaltmış olardı. Birinci nümunəni rekonstruksiya edək: – *Sabahkı toplantıda iştirak edəcəksənmi? – Xəstəlik aman versə, **sabahkı toplantıda iştirak edəcəyəm.***

Əgər bərpa etmiş olduğumuz cümləyə dialoqdan kənar ayrıca bir konstruksiya kimi baxsaq, bu cür rekonstruksiya cümlənin qrammatik quruluşunu tamamlamış olar. Lakin dialoqun tərkibində ən azı iki tərəfin, iki cümlənin olduğunu nəzərə alsaq, sual cümləsi kimi formalaşan birinci replika artıq cavab cümləsinin xarakterini, müəyyən cəhətdən quruluşunu əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Bu cəhətdən cavab cümlədəki elliptik forma dialoq birliyindəki cümlələrin ümumi semantikasına heç bir xələl gətirmir.

Dialoji nitqdə müşahidə edilən ellipsis hadisəsi çox zaman sual cümləsinə verilən cavab cümlələrində formalaşır. T.Hacıyev qeyd edir ki, "...cavab cümlə özündən əvvəlki sual cümlə ilə bilavasitə bağlanır ... və onunla birlikdə tabeli mürəkkəb cümlənin komponentlərini təşkil edir" [4, s.158]. Qeyd edək ki, müəllif belə konstruksiyaya malik cümlələri tabeli mürəkkəb cümlələrin natamam formaları adı altında qruplaşdırmış və dilçilik tarixində ilk dəfə olaraq bəhs olunan cümlə tipləri ilə bağlı tabeli mürəkkəb cümlənin *yarımçıq forması* terminini işlətməmişdir.

Nümunələrə diqqət edək:

- *Görəsən bu döyüşdən salamat çıxma biləcəyikmi?*
- *Arxadan kömək vaxtında gəlsə...;*
- *Sənədləri otaqdan gizlicə çıxara bilərsənmi?*

– *Çatındır...amma Davudovu bir bəhanə ilə otaqdan çıxarmaq mümkün olsa...*

Verilmiş nümunələrdən görünür ki, replikanın birinci tərəfindəki sual cümlələrinə cavab olaraq verilmiş hissədə ellipsis faktı müşahidə edilir. Nümunədəki hər iki cümlədə şərt budaq cümləsinin postpozitiv baş cümləsi ellipsisə uğramışdır. Burada baş cümlədə çatdırılacaq fikrin, onun ifadə etdiyi semantikanın məhz sual cümləsinə əsasən müəyyənləşdirilməsinin mümkünlüyünə görə təkrara yol verilməmiş və baş cümlə təbii olaraq ellipsis hadisəsinə məruz qalmışdır. Yəni, sual cümləsində xüsusi məntiqi vurğu ilə deyilən və dəqiqləşdirmə tələb edən söz və ifadələri yenidən ayrıca bir baş cümlədə işlətməyə sadəcə olaraq lüzum görülməmişdir. Birinci nümunə belə bərpa oluna bilər:

– *Görəsən bu döyüşdən salamat çıxma biləcəyikmi?*

– *Arxadan kömək vaxtında gəlsə, **bu döyüşdən salamat çıxma biləcəyik.***

Burada dialoqun birinci tərəfində sual şəklində formalaşan fikrin baş cümlədə yenidən cavab olaraq işlədilməsi nitqə ağırlıqdan başqa bir şey gətirmir. Başqa sözlə, cavab replikasında baş cümlədə ifadə olunacaq fikir onsuz da budaq cümlədə təsdiqlənir, yəni həmin fikir baş cümlədə işlədilməsə də, qarşı tərəf budaq cümlədə söylənilən fikri tam şəkildə anlayır. Bu səbəbdən nitqdə təbii bir prosesin – qənaət meylinin nəticəsi kimi danışan, yəni dialoqun qarşı tərəfi cavab cümləsinə mümkün olduğu qədər qısa və anlaşılın şəkildə qurmağa çalışır ki, nəticədə mürəkkəb cümlələrin müxtəlif elliptik konstruksiyaları meydana gəlir. Eyni zamanda elliptik formada ifadə olunan fikirdə tam formaya nisbətən emosional-ekspressiv çalar daha güclü şəkildə özünü göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu konstruksiyaya malik cümlələrin əksəriyyətində ellipsis faktı şərt budaq cümləsində müşahidə olunur. Bu səbədən çox zaman budaq cümləni baş cümləyə bağlayan vasitə kimi *-sa, -sə* şəkilçisi, eləcə də şərt bağlayıcıları çıxış edir. Bu zaman ellipsis faktı həm dialoqun birinci tərəfində, həm də ikinci tərəfində özünü göstərə bilər.

Birinci tərəfdə:

– *Mən nə edə bilərəm, əgər bu konfransda iştirak sənin üçün vacibdirsə...?*

– *Əlbəttə, vacibdir, Mahir. Sən özün bilirsən ki, mən çoxdan belə bir imkan gözləyirəm.*

İkinci tərəfdə:

– *Səndə bizimlə gələcəksənmi?*

– *Tarlada işlərimi qurtara bilsəm...;*

– *Nəyi gözləyirsən, Rüstəm? Hələ çox fikirləşəcəksən?*

– *Əgər bütün məsuliyyət mənim olacaqsa...*

Ellipsisin müşahidə olunduğu dialoji nitqin bəzi tiplərində replikanın birinci tərəfində birbaşa sual məzmunu olmur, yəni söylənilən fikirlə bağlı qarşı tərəfdən hər hansı cavab almaq məqsədi güdülmür. Məhz bu səbəbdən suala cavab da planlaşdırılmır, lakin qarşı tərəf əvvəl söylənilmiş hər hansı bir fikrə bu və ya digər cəhətdən münasibət bildirir və çox zaman da bu fikir yeni bir elliptik konstruksiyalı cümlədə formalaşır. Bu cəhətdən elliptik konstruksiyalı cümlədəki ellipsis faktını – buraxılmış baş və ya budaq cümləni dialoqun ümumi məzmununa əsasən bərpa etmək mümkün deyil. “Bu vəziyyətdə dolğunlaşma, bütövləşmə sintaqmatik bağlantılar deyil, paradiqmatik əsaslar üzərində qurulur” [8, s.183]. Məsələn:

– *Bu gün tarlada qızğın iş olacaq.*

– *Yağış hər şeyi korlamasa...*

– *Mən də heyətlə birlikdə Moskvaya getmək istəyirəm.*

– *Rəhbərlik icazə versə...*

Göründüyü kimi verilmiş nümunələrdə dialoqun birinci tərəfində sual məzmunu yoxdur, sadəcə olaraq, hər hansı bir hadisə ilə bağlı ümumi fikir bildirilmişdir. Bu cəhətdən

dialogun qarşı tərəfi də dialogun birinci tərəfindəki fikrə öz münasibətini bildirmiş və bu münasibət elliptik konstruksiyaya malik bir cümlə ilə formalaşmışdır.

Nəticədə, belə bir iddia ilə çıxış etmək olar ki, dialoji nitqdə formalaşan ellipsis hadisəsi yalnız sual-cavab əsasında qurulan cümlələrdə deyil, eləcə də məzmununda sual olmayan dialoji nitqdə də geniş işlənmə arealına malikdir.

Nəticə

Beləliklə, bir çox dünya dillərində olduğu kimi, müasir Azərbaycan dilində də tabeli mürəkkəb cümlələrin elliptik formaları geniş yayılma arealına malikdir. Çox zaman ellipsis hadisəsi belə konstruksiyalı mürəkkəb cümlələrin böyük bir qisminin baş cümləsində müşahidə edilir. Bu tipli cümlələrdə postpozitiv mövqedə işlənən budaq cümlə çatdırılan fikrin əsas məğzini ifadə etdiyindən prepozitiv mövqedə işlənən baş cümlə artıq məlum olanı bildirir və bu səbəbdən ellipsisə uğrayır. Bəzən isə bu tipli konstruksiyalarda baş cümlələrin xəbərləri paralel şəkildə işləndiyindən ellipsis hadisəsi yersiz təkrarların qarşısını almaq məqsədilə işlənir. Fikrin bu şəkildə ifadə olunması onu daha canlı, daha emosional və ifadəli etməyə xidmət edir. Bütün bu konstruksiyalar dilimizdə fəal işləkliyə malikdir, lakin müasir qanunlarla təhlil oluna bilmir; burada semantik əlaqələr konstruksiyanın qrammatik səciyyəsinə verməyə kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilçiliyi müntəxəbatı, (2013). III cild, Bakı
2. Ağayeva, F.M. (1975). *Şifahi nitqin sintaksisi*. “Maarif”, Bakı
3. Müzəffəroğlu, T. (2002). *Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb cümlənin struktur semantikasi*. Azərnəşr, Bakı
4. Hacıyev, T. *Tablei mürəkkəb cümlənin təkamülü*, (2012). Bakı.
5. Həbibova, K. (2009). *Müasir Azərbaycan dilində elliptik cümlə*. “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, Bakı
6. Адлер, С. (2003). *Эллипс как инструмент аргументации // Обзор семантики и прагматики*. № 14. – Р. 81–82
7. Балли, Ш. (2001). *Общая лингвистика и вопросы французского языка* – М. : Эдиториал УРСС
8. Бархударов, Л.С. (1966). *Структура простого предложения современного английского языка*. Издательство “Высшая школа”, Москва
9. Вардуть, И.Ф. (1977). *Основы описательной лингвистики. (синтаксис и супрасинтаксис)*, М. : Наука
10. Немченко, В.Н. (2011). *Грамматическая терминология; словарь - справочник*. М. Ф. Флинга; Наука
11. Рыженко, Ю.А. (2004). *Эллиптические предложения со значением бытия в современном русском языке* : Дис. ... канд. филол. наук : Краснодар
12. Стародубова, Т. А. (2009). *Эллиптические сложные предложения* (Автореферат дис.)
13. Тестелец, Я.Г. (2001). *Введение в общий синтаксис*, Российский государственный гуманитарный университет

SPECIFIC FEATURES OF THE APPEARANCE OF ELLIPTICAL FORMS OF COMPLEX COMPAUND SENTENCE

Nasimi Aliev

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

As you know, a subordinate compound sentence consists of two components: a main and a subordinate sentence. The ellipsis observed in a subordinate compound sentence does not manifest itself in the form of omission of any part of a sentence as in a simple sentence, but in the context of omission of the whole main or subordinate sentence. Although the phenomenon of ellipsis can manifest itself in both components, the article deals with the ellipse observed in the main sentence. The article also notes that the phenomenon of ellipsis is naturally more characteristic of dialogic speech. Because this event occurs not as a deliberate, pre-planned form, but as a result of the natural regularity of language. It is clear that the basis of dialogic speech is question and answer sentences. Some of the question and answer sentences, in turn, form the components of a subordinate compound sentence, forming a dialogue unit. In some dialogues with such a construction, the phenomenon of elliptism manifests itself in the question sentence, and in others in the answer sentence. It also provides detailed information on the role of many factors in the emergence of this language fact, in particular, the tendency of the language to save. The article also reflects and compares the views of world linguists on the phenomenon of ellipsis. The fact of the language which is dealt with is substantiated by concrete examples.

Key words: ellipsis, subordinate compound sentence, main sentence, saving principle, dialogic speech

ОСОБЕННОСТИ ПОЯВЛЕНИЯ ЭЛЛИПТИЧЕСКИХ ФОРМ СЛОЖНОПОДЧИНЁННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Насими Алиев

Лянкяранский государственный университет, Лянкяран, Азербайджан

Как известно, сложноподчинённое предложение состоит из двух частей: главного и придаточного предложений. Эллипсис, наблюдающийся в сложноподчинённом предложении происходит не так, как в простом предложении, пропуском какого-либо члена предложения, а на фоне пропуска всей придаточной части. Хотя эллипсис может происходить в обоих компонентах, в статье говорится именно об эллипсисе, происходящем в главном предложении. Также отмечается, что явление эллипсиса, естественно, характерно для диалогической речи, так как это явление появляется не в продуманной и запланированной форме, а как результат естественной языковой закономерности. Ясно, что основу диалогической речи составляют вопросно – ответные предложения. Часть этих предложений, в свою очередь, составляют диалогическую общность, образуют компоненты сложноподчинённого предложения. В диалогах с такими конструкциями факт эллипсиса проявляет себя в вопросном предложении в одних, а в других – в ответном предложении. Также даётся обширная информация о многих лингвистических и экстралингвистических факторов в появлении этого языкового факта, особенно предрасположенности к экономии речи. В статье также отражены взгляды языковедов мира и произведён сравнительный анализ. Описываемый языковой факт основывается на конкретных примерах.

Ключевые слова: эллипсис, сложноподчинённое предложение, главное предложение, принцип экономии, диалогическая речь

Daxil oldu: 01.05.2021;

Çapa qəbul edildi: 15.12.2021;

Çap edildi: 03.02.2022

“MEŞƏ” FİTONİMİNİN TİPOLOJİ TƏHLİLİ

Məsud Məmmədov

Leyla Məcidova

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: kameliya-76@mail.ru

Xülasə. Dillərin tipoloji aspektdə fərdi şəkildə leksik vahidlərini təhlil etdikdə belə bir fikir yürütmək olar ki, leksikologiyani, daha dəqiq desək, Azərbaycan dilinin leksikologiyasının öyrənilməsi baxımından dilçiliyin bu hissəsi hələ də bəzi məsələlərdə öz tam dəqiq həllini tapmamışdır. Təqdim edilən məqalədə məqsəd bir sıra müəlliflərin “meşə” fitoniminin bütün variantlarını sadalamaqla onların gördükləri böyük işlərinə xələl gətirmədən bu alimlərin toxunmadıqları bəzi məsələlərə aydınlıq gətirmək, “meşə” sözünün və ya “orman” və başqa fonetik formaları meşə məfhumunu bildirən sözlərin (terminlərin) etimoloji izahını verməkdir. Tədqiqat işimizdə böyük zəhmət tələb edən bu komeral materialın sadalanmasını araşdıraraq, müəllifin qənaətə gəldiyi müəyyən fikirlərə münasibət bildirmək istəyirik.

Açar sözlər: meşə, leksikologiya, termin, fonetika, dil

Giriş

Azərbaycan dilinin leksikologiyasını öyrəndikcə məlum olur ki, dilçiliyin bu hissəsi tam dəqiq izahını tapmamışdır. Belə ki, tipoloji aspektdə dilin ayrı-ayrılıqda leksik vahidlərini təhlil etdikdə bu qərara gəlmək olur. Məsələn, yaxın keçmişdə çap olunmuş “Altay dillərinin müqayisəli leksikologiyasının öçerkləri” kitabında [5] L.V.Dmitriyeva yazmış olduğu 74 səhifəli məqaləsində “meşə” sözünün bütün türk dillərində müxtəlif formalarda vermişdir. Belə nəticəyə gəlirik ki, müəllif “meşə” fitoniminin bütün variantlarını sadalamaqla çox böyük xeyirxah iş görmüşdür. Doğrudur, “meşə” sözünün və ya “orman” və başqa fonetik formaları meşə məfhumunu bildirən sözlərin (terminlərin) etimoloji izahını verməsə də, bu komeral materialın sadalanması özü də bir işdir və böyük zəhmət tələb edir. Biz məqaləmizdə müəllifin yazdığı fikirlərə istinad edərək bir sıra məsələlərə öz subyektiv fikirlərimizi bildirəcəyik.

Müəllif adı çəkilən əsərin 159-cu səhifəsində yazır: «Лес./.тюрк.» 1) др.-тюрк. jīačlīq “лесистое место”(jīvač «дерево+афф. līq) зам. jīavčlīq, Барыб, кумык, туркмен.-агачлык, тур. ağaçlık, каракалп., ног. аҗамлык, «лес», «роща», алт., карач-балк.- аҗач, хак. аҗас, казах. каракалп., ног. адам, «лес», «дерево. 2) др.-тюрк. orman, тат. Бараг, казах, кумык, ног. орман, узб. урман, чуб. барман, «лес». 3) др.-тюрк. ar i v, тоф. арыг, туб. арыг-арга «лес»; ср.: др.-тюрк. ariv-semak нарм. «лес», хак. Арыг «роща», «чаща», «заросли», як. арыы «остров», «лесная чаща», «поле», «луг» 4) др.-тюрк. bük «лес», «чаща», «заросла», Зам. bök; 5) др. –тюрк. bi š a «роща», «лес» (<ир. биша, «лес», «роща»), азерб. мешә; ср.: гаг. мешә, тюрк. meşe, дуб; 6) гаг. дā «лес», кр.-тат. даг «лес», «гора»; каракалп. тозай, тюркм., уйг. токаи, як. тайга-тыя «тайга», «лес»; ср.: тюрк. даг-таг, гора. 7) качаг-бача, речет; 8) кирг. гер «густой», дремучий лес, чаща, непроходимые заросли; 9) туб. Эзим «лес», «тайга»; 10) як. mūt «лес», лиственница; задолонь, як. ойур «густой лес», «лесная чаща», «дремучий лес», «тайга»; ср. як. ой «отдленный, лесок в открытом поле, монг. Ой «лес» «бор», «роща» 12) кирг. Жангел, уйг. Жангал, туркм. Женнел, «лес», «заросли» (< ир. Дженгел «лес») ср. казах. женгел, хак. самые «калина»; 13) узб. дарахмазор «роща», «лестное место» (<ир. дерехт «дерево», афф.-зор <ир. зар.)

II. MO.: П-МО.oi, монг., бур. Ой «лес», «роща», калм. ö «лес»; ср.: Туркм. öj «котловина» (Р. Вергл, 99), ср.-мо, hoі, бур. oi, тюрк. Ой «долина», Тунг. Нож «болото», «трясина».

III. Т.-ма: 1) эвенк. сиүй, эвен. хиүй, орок. Сйүй, ульг. сеу; 2) Эвенк. хурэ, нег. хујэм, орог. Хуэ(н), ульг., орок. Пурэ(н), нан. Пурэ, «лес», «горная тайга»; 3) эвенк.

дйлкэйэ, эвен. де «лес», «тайга», нег.дйн «тайга», оро.ч. Дихи «лес»; 4) эвен. домне, нан. Дуентэ «тайга», «лес»; 5) эвен. бургау «лиственный лес; ма. Бузан (<бурган) «лес», «роща», монг. Бургаас (ан) «ивняк», «тальник», «прут», бур. Бургаа(н) «кустапник», прут; 6)эвек. харгуй «мелкий лес»; 7) эвенк. аүй «тайга», «лес» на равнине, «открытое пустынное место», «поле». Ср.: п-мо, аүй-аүйи «просторный», «обширный», монг. агру, «великий», «обширный», бур. агуу «великий»; 8) эвен. типкы «чаща», «заросли» густой лес»; 9) сол.сидул «лес»; 10) ман. гириа «лес»; 11) орог. lökto. «лес» ср. соктан «парь»; 12) нан.биха «тайга»; ср.: ма. Бибан- бихан, «поле», «степь»; 13) эвенк. те «тайга» (<тыя «лес», «тайга»); 14) эвенк-лэсэү «лес из мелких лиственных» (<рус. лес); 15) мазазихи-зазури «густой лес», «чаща».

Təhlil zamanı yaxın və uzaq qohum dillərdə “meşə” sözünün fonetik fərqləri əyani şəkildə bizə məlum olur. Bu məsələyə həm də tipoloji aspektdən yanaşma zərurəti özünü göstərir, çünki bir çox fonetik variantlar başqa qeyri-qohum dillərdə də yaşamaqdadır. Məsələn, adı bir düşüncəyə istinad etdikdə istər-istəməz deyirsən: maraqlıdır, Azərbaycan dilində “meşə”, qaqaüz dilində “meşə”, türk dilində “meşe”, talış dilində “vişə”, fars dilində “buşə”, axı qədim türk dilində də “buşə” olub. Bəs onda rus dilində «мешать» -qarışdırmaq feili talış dilindəki “meş”-arı (çibin<çi//çü, aqaç, bin//bin-kötük), eləcə də, orman, tokay, bök (qədim türk dilində bük “meşə”), ой, jenqel, pure və s. fonetik dəyişmələrə rast gəlinir. Bu terminlər bir kökün və ya bir semantik mənanın göstəriciləridir. Yerindəcə qeyd etməliyik ki, bu günə qədər iranşünas alimlər iran dillərində n<v<b fonetik əvəzlənməsi haqqında geniş yazmışlar və elə biz də “van” ünsürü haqqında öz sözumüzü demişik. Belə ki, nəinki iran dillərində hətta bütün Hind-Avropa dillər ailəsinə daxil olan dillərdə görürük. Məsələn, Pan varlı, imkanlı, özünün geniş malikanəsi olan şəxs, van- orta fars və eləcə də, gilək və talış dillərində “sahibkar, saxlayan, ötürən”. Məsələn, talış dilində gələvon - Azərbaycan dilində çoban (-ban, -van sözüdəndir, ço-əl ağacı və ya işıq salan çıraq), elə ban (evin ban hissəsində çox şey saxlanırdı), talış dilində gələ-sürü deməkdir., -van ötürən, sürünü saxlayan. Çoxları van kilsə adını da buraya daxil etmək istəyirlər. Amma qeyd edək ki, van kilsə adı vanq sözüdəndir, mənası iran dillərində səs deməkdir. Onun yeni variantı “zəng”-dir. Məsudi Dövranın “Xəbə bədəş bəyəş Toloş” şeirində belə bir sətir var:

Dave gānedəm çanq rəstəni,
Sədo kardəm vanq rəstəni,
Telfonum hest, zanq rəstəni,
Xəbə bədəş beyəş Toloş. [3, 37]

Burada vanq səsdir, zanq zəngdir. Hər iki sözün məna yaxınlığı var. Bunlara sinonim demək olmaz, fərqli cəhətləri çoxdur, ən əsası, canlı və cansız subyekt və obyektləri məlum edir, dildə sinonimlik cərgədə işlənmiş, sırası yoxdur.

Bir məsələni nəzərə çatdırmaq istəyirik ki, Л.В.Дмитриева məqaləsində sadaladığı terminləri baş hərflərinə uyğun əlifba sırası ilə düzmüşdü və belə olan halda verilən terminin mənası tam özünü doğrultmur. Məsələn: др.-тюрк. jiaçliq “лесистое место»(jivaç «дерево+афф.лиq) зам. jivāçliq, tat. кумык, туркмен.-агачлык, тур. ağaçlık, каракалп., ног.адамлык, «лес», «роща», алт., карач-балк.- аҕач, хак. аҕас, казах.каракалп., ног. адам, «лес» , «дерево» [5, 86]. Hesab edirik ki, burada bir neçə formada izahat verməyə ehtiyac var. Bəli, ağac дерево-dur, ağaclıq meşə deyil. Doğrudur, -lıq affiksi çoxluq, topluluq, ən əsası yığcamlıq bildirir və bu termində ümumilik var, konkret ağac növləri bilinmir. Çünki Azərbaycan ərazisində və dilində meşə növlərə görə fərqlənir. Məsələn, söyüdlü\söyüdlük, razdarlıq, motallıq, şimşarlıq, palıdlıq, əzgillik, şamlıq, çinarlıq və s. bunlar meşənin tərkibləridir, “meşə” özü tamlıqda fondur.

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan dilçilərindən Etibar Quluyev Azərbaycan dilində “meşə” və “ağac” anlayışlı sözlər haqqında yazmış olduğu məqaləsində rus alimlərinin və ikidilli lüğətlərin materiallarına istinad edərək qiymətli fikirlər söyləməsinə baxmayaraq, bu

terminlərin tam etimoloji izahı yenə də kölgədə qalmışdır. Müəllif yazır: “Azərbaycan dilində işlənən meşə sözü spesifik xarakterlidir və (hələlilik) başqa türk dillərində rast gəlinməmişdir. Türk və Qaqauz dillərində meşə palıd ağacı anlamında işlənəkdədir” [1, 153]. Sonra müəllif qeyd edir ki, “məlumdur ki, ts səs birləşməsi əksər hallarda ş səsini verir” [1, 154]. İlk növbədə qeyd etməliyik ki, orfoepiya qaydalarına görə ts <is səsini verir, ş səsini yox, ikinci, fin-uqor dilləri türk dillərinə daha çox yaxındır və met sözün köküdür, yer, təpə, -sə-yüksəklik, yuxarı, çıxış anlamındadır. Müəllifin fikri dolayısı ilə bizim fikrimizlə üst-üstə düşür. Məsələn, E.Quliyev yazır: “Göründüyü kimi, “meşə” ilə “metsə” sözləri istər semantik, istərsə də, fonetik baxımdan daha yaxındır. Ola bilsin ki, vişək/bişək/meşək/metsə sözləri Avrasiya leksik paralel mahiyyətli sözlərdir və bu dil hadisəsinin əsas araşdırmaya ehtiyacı vardır. Yalnız onu deyə bilərik ki, bizcə meşə sözünün tərkibindəki meş/mes/mas kökü yakut dilindəki mas “ağac”, “palıd” kökü ilə ortaqdır, bu da öz anlamını türkcədəki meşə “palıd” sözündə saxlamışdır” [1, 153]. Əvvəla, mas/mos və hətta mast/most “körpü”, most-düz “qatıq”, rus dilində mastovoy “körpünü və ya hər hansı dəmir yolunun keçidlərini idarə edən kəsə, şəxsə deyilir. Xatırlatmaq istərdik ki, dialektoloq Elburus Əzizov da “meşə” fitonimi haqqında bu məlum olan fikirləri qısa şəkildə kitabında vermişdir [6]. Müəllifə görə, Azərbaycan dilində “meşə” məfhumunun ifadəsi üçün əsas etibarlı ilə “meşe” sözü işlədilir. Sonra da qeyd edir ki, “Türk dillərinin çoxunda “meşə” məfhumu “orman” sözü ilə ifadə olunur. Amma alimin yazdığı aşağıdakı fikirlə razılaşmaq çətindir. Belə ki, müəllif qeyd edir: “Azərbaycan dilində “meşə” sözünün işlənmə tarixi qədim, orman sözününki isə nisbətən yenidir. Çünki eramızdan əvvəlki əsrlərdə yaşamış eləmlərin dilində də “meşe” sözü müasir Azərbaycan dilindəki mənada işlənməmişdir [2, 207]. Biz əvvəllər də bir çox məqalələrimizdə yerinə görə qeyd etmişdik ki, “Azərbaycan etnoslar laboratoriyası olmuş və olmaqda davam edir. Bu səbəbdən ilkin araşdırmalar da hər iki termini Hind-Avropa mənşəli olduğunu sübut edir. Bundan başqa türk dillərində mənşəyini izah etmədən, müxtəlif dillərin sözlərini üzə çıxarmaq olmaz. Etibar Quluyevin məqaləsinə istinadən qeyd etsək, “Türk dillərində “orman”-meşə sözündən savayı, tokay (Qırğız, Kazax), janqal, dərəzhan (Uyğur, Türkmən), çeçet (Qaraçay-Balkar), ağac (xakas), ezim, dag (Kırım-Tatar) sözləri işlənməkdədir [1, 153]. Diqqətlə baxıb görürük ki, or//ur//ür, şiş, hündür yer, çətir kimiyaçılıq+man/han-cəmlik, topluluq mənasını verir. Bu sözə yunan, latın və ümumiyyətlə, bütün Hind-Avropa ailəsinə daxil olan dil qruplarında hətta yaxın semantik mənələrdə də rast gəlmək olar. Tokay termini “toğa”-cavan, pöhrə vermiş ağaca deyilir və bu fonetik variantda talış dilində işlədilir. Bu sözə alınma demək olmaz, belə ki, oturaq həyat keçirən talışların məkanı müxtəlif bitkiləri becərməyə imkan verən coğrafi ərazidir və hər vaxt meşə təsərrüfatı ilə, həmçinin, bağçılıqla tanınmış subtropik zona olmuşdur. Ona görə də İran dillərində (istər qədim, orta və istərsə də yeni) bu meşə sözünə peşə//vişə//bişə (p<v<b) şəklinə işlənməsinin şahidi oluruq. Tokay və talış dilindəki *toğa* sözlərini türk mənşəli hesab edirlər, hətta türk dillərindən *toğa* bayraq mənəsinin olmasını da nəzərə çatdırırlar. Talış dilində isə “*toğ*”- sap, ip deməkdir. Türkoqların türk dilindəki qədim termini olan “sancaq” (sancmaq feilindən yaranan) –bayraq mənəsi üzərində dəqiq tədqiqat aparması daha məqsədəuyğun olardı.

Etibar Quluyevin sadaladığı digər sözlərə də münasibət bildirsək yerinə düşər. Qeyd olunur ki, uyğur və türkmən dillərində “meşə” anlamını “janqal”, “dərəzhan” kimi deyirlər. Müəllif bu sözlərin də etimoloji izahını verməmişdir, çünki məqaləsinin başlığında qeyd etdiyi kimi “meşə” və “ağac” anlayışları, sözlər haqqında məlumat vermişdir. Bu səbəbdən də biz öz münasibətimizi bildiririk: deməliyik ki, y<c<j<z səsləri ilə başlanan sözlərin əksəriyyəti fars mənşəlidir. Janqal< cəngəl və dərəx< ağac +zar, çoxluq, bir sözlər ağaclıq deməkdir və Kırım-tatar dilində işlənən ezim, daa-eyni ilə talış dilində bu günə qədər dilin aktivində olan ezim –odun mənəsində və ezim<əzim<əzmək, parçalamaq mənəsini bildirən

qədim türk mənşəli sözdür. Lakin, qeyd etməliyik ki, “daa” sözü - ağac məfhumunu ifadə edir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan məkanında ətraf dilləri bilmədən sözləri komerial formada sıralayıb verməklə işi bitmiş hesab etmək olmaz. Bunları geniş təftiş etmək vacibdir. Deməliyik ki, biz də bu haqda geniş söz açmadıq, çünki qeyd olunmuş hər bir termin üçün irihəcmli əsər yazmaq olar. Gənc alimlərimizin təkcə ingilis dilini bilmələri ilə kifayətlənməməli, daha çox alman (İngilislər alman və Britaniya adasında yaşayan Keltlərlə qarışdırıb “İngilis dili”ni yaratmışlar), İran dillərindən heç olmasa birini (Talış, Gilək, Kürd, Xələc, Tat, Tacik) gürcü, ləzgi, avar, rus və s. dillərini bilməlidirlər. Bunları bilmədən Azərbaycan dilinin leksikasının substrat laylarını bilmək mümkün deyil. Artıq dilçilik elmi yeniliyə can atır, indi etimoloji təhlil özünü doğrultmur, gərəkli olan nostratik təhlildir.

Bir məlum məsələni də qeyd edək ki, söz insan qədər qədimdir, xüsusən təkhecalılar, bircə ikihecalı sözlər belə, mürəkkəb sözlər sayılmalıdır. Məsələn, elə götürək meşə<vişə sözlərini. Məsələn, talış dilində “vi” və yaxud “viyə do” “söyüd” və “söyüd ağacı” deməkdir. Bu, vişə fitoniminin kökü “vi” –dir və sonradan söz “dış//viş//biş//pış//mış da ola bilmişdir. Elə sözlər də vardır ki, “meşə” anlamını verir, məsələn, “ağac” və “terek”, amma mənşələri başqadır: ağac-yuxarıya axmaq, “terek” sözü isə “dərəx” sözünün variantıdır. Burada cingilti –d kar samit-t ilə əvəzlənib. Bu da oğuz və qıpçaq dillərinə xas olan hadisədir. E.Quluyev K.M.Musayevə istinad edərək yazıb ki, “türk dillərində “meşə” anlayışını bildirən söz konkret bitki adlarını bildirən sözlərdən çox-çox sonralar yaranmışdır. Bu da öz əksini artıq bir sözün olmamasında və mövcud sözlərin areal xarakter daşmasında tapmışdır” [1, 254]. K.M.Musayev yazıb ki, “Kodeks kumanikus”-da terek sözü ilə yanaşı sinonim kimi ağac sözü “kəsilmiş ağac, müxtəlif əşyalar düzəltmək üçün material, odun” anlamında işlənmişdir. [2, 161]

Tədqiqatçı-alim Etibar Quluyev “derext” sözünü fars, “terek” sözünü türk mənşəli hesab etmişdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu hər iki söz bulağın axarından gələn sözdür və bu “terek” sözünü genişləndirə də bilərik. Məsələn, tirik//dirik, dirək//tir, dur//durmaq, dor ağacı (gəmidə), dar (ağacı), dirçəlmək//dirçəl və s. Müəllif yazıb ki, “bəzi türk dillərində “ağac” sözünün sinonimi kimi “bitən, əkilən ağac anlamında müxtəlif fonetik qabıqlarda “dirək” sözü işlənir. Kabarda-balkar, qum, terek, noğay, Krım tatarları tat, terek//derek, qaraim, teryak, “Kodeks kumankus” da terek, qırğız, darak” [1, 154]. Sonra da qeyd edir ki, “adı çəkilən dillərdə çoxmənalı ağac sözündən fərqli olaraq terek təkmənalıdır və yalnız “kəsilmiş ağac, odun”, “tikinti materialı” anlamını daşıyır. Müasir fars dilində işlənən derext sözü türk “terek” sözündən alınmadır, leksik bumeranqdır” [1, 154]. Belə bir hökm vermək olmaz. Müəllif bu fikirdən sonra Türk dillərinə qohum olmayan dillərdən misallar verir və yazır ki, “Hind-Avropa və eləcə də, Şumer-Hett dillərindən fərqli olaraq, türk dilləri zəminində semantik nüvə mahiyyəti daşıyır və bu kökün vasitəsilə bir sıra sözlər yaranmışdır” [1, 155]. Bu, belə də olmalı idi. Belə ki, qohum və qeyri-qohum dillərdə, xüsusən, onomastik vahidlərdə, terminlərdə ən qədim sözlər birhecalı olmuşdur. Müəllif özü də qeyd edir ki, məsələn, Şumer dilində tir-meşə, hett dilində taru-ağac, odun, qədim hindi dilində daru, dru-ağac (material), Avestada dauru, dru-ağac, Hott dilində tru –ağac, ingilis dilində tri-ağac, rus dilində дерево (üçhecalı söz der sözünün müasir variantıdır-Məsud Məmmədov) –ağac mənasında işlədilir. Yaddaş üçün deməliyik ki, tarixən yer üzündə ən qədim tundra (yəni qalın meşəsi olan) coğrafi məkanında indi bol neft çıxır. Bu, elmdə məlum məsələdir. İndiki ərəb ölkələri çox soyuq, planetin Şimal hissəsi çox isti olmuşdur. Tədqiqatçılar yaxşı bilirlər ki, yaxın günlərə qədər mamont, fil sümüklərini arxeoloqlar Şimal buzları altından tapırlar. İstər tir, istər vişə, pec və başqları, bu sözün daşıyıcıları, bitkisi çox olan xalqların dilindən yaranıb yayıla bilər. Bu baxımdan da, “meşə” və onun fonetik variantları belə yaranmış və bu ərazidə yaşayan xalqların məhsuludur.

Məlumat üçün bildirməliyik ki, qədim Türk runi yazılı abidələrində “Toliş, doliş” yazılı abidəsi aşkar edilmişdir və “meşə” sözünün Toliş – dolldu “aqac” variantı da verilmişdir. Bu vacib məsələyə də öz elmi izahını verməyə çalışırıq. Bu abidə əvvəlcə V.Radlov tərəfindən “Teles” kimi oxunmuşdur. Halbuki eramızın I minilliyinə aid olan çin mənbələrindəki teleslərlə eyniləşdirərək fikir söyləmişlər. Rəşidəddinin əsərlərində teleslərtulas və tuales “meşə kimi qeyd edilir. Yazı teles><teleslərin Çulışənan çayı boyunca yaşayan türk tayfalarının adı olduğunu bildirirlər. Belə olan halda biz də “Meşə; Talas // dolas; Orman” 3-də eyni mənə kəsb edirsə, demək bu fitonimlərin 2-i alınmadır, biri isə Azərbaycan dilinin özünə məxsus sözüdür. Orman haqqında dilçilərimiz bəs qədər dəyərli məlumatlar vermişlər, biz isə Talas>Tal>dul və sairə variantlar üzərində dayanacağıq.

Maraqlı fakt budur ki, tal-talas bəzi müxtəlif sistemli dillər üçün ümumi oxşar leksik mənalar kəsb edir. Məsələn, türk dillərində tal - “cavan ağac”, Tallıq - “tal meşəsi”, tal - “budaq”, “çubuq” - dal-budaq, bəzi dialektlərdə “şöyüd müşəsi”. Rus dilində də Tal - “söyüd ağacı” > bolotal “kiçik meşə” (Vaşiner. REV.Ş.71) [7]. Çex dilində tal-söyüd, talatir - “dəyənək”, ləzgi dilində tval - çubuq, ç’Velin, t’val-“söyüd çubuğu”, Tabaşaran dilində t’aratal [tax-tal-“çur-çubuq]. Bundan başqa, Hind-Avropa dillərində və eləcə də Sami, Tibet və sairə dillərdə də bu cür oxşar sözlər, leksik mənalar mövcuddur. Məsələn, qədim hind dilində Talas – “çıxış ağacı”, - Talı - “ağac adı”, Sak ttila – “ağac”. Beləliklə, Azərbaycan dilində tala – “açıq sahə”, “çöllük”, “düzənlik” və yaxud meşədə “açıq yer”. Balkan dilində tala, Qazax dilində dala – “səhra” deməkdir. Məlumat üçün bildirməliyik ki, Azərbaycanda və eləcə də dünyanın digər ölkələrində tala//dala sözləri ilə toponimik sırası bəs qədərdir. Biz bunların bir neçəsinin adını çəkməklə daha dürüst olarıq: Tala kəndi, Tala çay, Zaqatala (Zaq+a+tala özü də tala ilə bağlıdır, Talaçay “yastı düzənlik” Duran çay Uzuntala kəndi-Muğanda, Muxartala“məhdud düzənlik”. Belərussiyada Talantik və Talkan (bax, Talatdik), Şərqi Sibirdə, Vitma çayının qolları, Xayt-Nurlu – Tala, Monqolustanda Şimal düzənliyi – Ağdala, Dalakaynar bulağı, Qazaxıstanda və Azərbaycanda Talas-meşədə açıq yer, talaşa “yonqar” və s.

Göründüyü kimi bu sözlərin mənası relyeflə bağlıdır, baxmayaraq müəyyən mənalarda bu sözü türk mənşəli hesab etmək olar, lakin nostratik təhlil baxımından Meşə və Talaş eləcə də Meş “arı” kök dilə bağlıdır. Təhlillər göstərir ki, müxtəlif dillərin faktik materialları sübut edir ki, hər bir dilin strukturunda müxtəlif dillərin tiplərini xarakterizə edən əlamətlər mövcuddur.

Ədəbiyyat

1. Quluyev, E. (1984). Azərbaycan dilində “meşə” və “ağac” anlayışlı sözlər haqqında, Filologiya məsələləri, Bakı
2. Мусаев, К.М. (1975). «Лексика тюркских языков в сравнительном освещении», Москва,
3. Məsudi, D. (2010). Şeirlər. Bakı
4. Cəlilov, F. A. (1988). “Azərbaycan dilinin morfonologiyası”, Bakı
5. Дмитриева, Л.В. (1972). «Очерки сравнительной лексикологии алтайских языков» Москва -
6. Əzizov, E. (2016). “Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası”, Bakı
7. Məmmədov, M. Əliyev, A. (2015) Müasir dilçilik problemləri. Bakı, səh.120

TYPOLOGICAL ANALYSIS OF THE PHYTONYM "MEŞƏ"**Masud Mammadov****Leyla Majidova**

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

Studying the lexicology of the Azerbaijani language, it becomes clear that this part of linguistics has not found a clear explanation. Thus, in the typological aspect, this decision can be made when analyzing the lexical units of the language separately. The article enumerates all the variants of the phytonym "forest" by a number of authors, without compromising their great work, to clarify some issues that these scientists did not touch on, to give an etymological explanation of the word "forest" or other phonetic forms of words (terms) Our research examines and evaluates the enumeration of this laborious material, which requires a lot of effort, and we have clarified the right and wrong opinions in the author's writings

Key words: forest, lexicology, terminology, phonetics, language**ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФИТОНИМА «МЕŞƏ»****Масуд Мамедов****Лейла Меджидова**

Лянкяранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

Изучая лексикологию азербайджанского языка, становится ясно, что эта часть языкознания не нашла внятного объяснения. Таким образом, в типологическом аспекте такое решение может быть принято при анализе лексических единиц языка отдельно. В статье перечислены все варианты фитонима «лес» ряда авторов, не умаляя их большой труд в этой области, чтобы прояснить некоторые вопросы, которых эти ученые не коснулись, дать этимологическое объяснение слову «лес» или другое фонетическое объяснение. формы слов (терминов). Наше исследование исследует и оценивает перечисление этого кропотливого материала, требующего больших усилий, и мы прояснили правильные и неправильные мнения в трудах некоторых авторов.

Ключевые слова: лес, лексикология, терминология, фонетика, язык

Daxil oldu: 01.05.2021;

Çapa qəbul edildi: 15.12.2021;

Çap edildi: 03.02.2022

ŞEYX ZAHİD TÜRƏSİ BÖLGƏDƏ BİRGƏYƏŞAYIŞ GÖSTƏRİCİLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Zaur Məmmədov

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: mammadovzaur@mail.ru

Xülasə: Məqalədə XIII əsrdə Şərqdə dövrünün tanınmış ziyalı, böyük sufi alimi, filosof, müəllim və şairi, tanınmış xadimi olmuş, Mövlanə Cəlaləddin Rumi, Səfəvilər məktəbi tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş Şeyx Zahid Gilani və onun hörmətinə inşa edilmiş Şeyx Zahid Türbəsi haqqında bəzi məsələlərə toxunulmuşdur. Xalqımızın multikultural və tolerant dəyərlərə malik olduğu vurğulanmış, islamda təriqətlər arasında ayrışdırıcı qəbul etmədiyi məhz Şeyx Zahid Gilani şəxsinə özünü ehtiva etmişdir. Şeyx Zahid 25 il səfəvilərin ulu babası Şeyx Səfiəddinin müridi-müəllimi olmuşdur. Məqalə üzərində çalışarkən "Silsilə-tün-nəsəbi Səfəviyyə", Şeyx Səfi Təzkirəsi "Səfvatüs-səva" nın türkçə tərcümələrindən istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: Lənkəran, Səfəvi, sufi, türbə, tolerant, multikultural

Giriş

Respublikamızda çoxlu sayda ziyarətqah vardır və bu ziyarətqahlar el arasında ocaq, pır, türbə, xanəqah və cəmə adları ilə tanınır. Belə ziyarətqahlardan biri Şeyx Zahid türbəsidir. Şeyx Zahid türbəsi Lənkəran şəhərindən 15 km cənub-şərqdə olan Şıxəkəran kəndinin ərazisində, qədim qəbristanlıqda yerləşir. Türbə XIII əsrdə yaşamış və sufiliyi təbliğ etmiş Şeyx Zahidin adı ilə bağlıdır. Şeyx Zahid Gilani sufi dərviş ordeninin Xəlvəiyyə, Səfəviyyə, Bayramiyyə, Zahidiyyə təriqətləri silsilələrində yer alan mühüm bir şəxsiyyətdir. Tarixşünaslığımızda onun tədqiqi çox az araşdırılması və yazılı ədəbiyyatın demək olar ki, olmaması onun təsəvvüf fikirlərini dəyərləndirməkdə çətinliklər yaradır. Buna baxmayaraq araşdırdığımız ilk qaynaqlar və sonralar yazılan əsərləri ümumiləşdirərək Zahid Gilaninin həyatına, onun məqbərəsi haqqda qeydlərimizi bildirməklə əsas hədəfimiz olaraq müəyyən qədər Şeyx Zahid portretini ortaya çıxarmaqdır. Bununla yanaşı bir neçə İran tədqiqatçıların mübaliğəli əsərlərində tarixi gerçəkliyə uyğun olmayan məlumatlar yer almışdır. Digər bir məqsədimiz isə Şeyx Zahidin dəfn olunduğu yerdə inşa edilmiş Şeyx Zahid türbəsinin əhəmiyyətini Lənkəranın, eləcə də bölgənin multikultural həyatında roluna toxunmaqdır. Bu mövzuda isə demək olar ki, araşdırma yoxdur. Təkcə Seyidəli Kazımbəyoglu'nun Cəvahirnaməyi Lənkəran əsərində müfəssəl məlumat verilir. Çünki əsər cəmi 43 vərəqdən ibarət olub, 1869-cu ildə fars dilində yazılmışdır. Altı fəsil və son sözdən ibarət olan əsər əsasən Lənkəran (Talış) xanlığının iqtisadi, coğrafi və tarixi həyatından bəhs edilmişdir. Türbə haqqda əlavə məlumatlar yerli insanlardan, rəvayətlərdən əldə edilib sistemləşdirilib ümumiləşdirilməyə çalışılmışdır.

1. **Şeyx Zahid Gilani.** Şeyx Zahid dövrünün tanınmış ziyalı, böyük sufi alimi, filosof, müəllim və şair olmuşdur. O, 1215-ci il martın 21- də indiki Lənkəran rayonunun Siyavar kəndində Şeyx Rövşən Əmirin ailəsində dünyaya göz açmışdır. Şeyx Rövşən Əmir İranın Gilan vilayəti kəndlərinin birində evləndikdən sonra Lənkəranın Siyavar kəndinə köçmüşdür [6, səh.431].

Şeyx Zahidin əsl adı haqqda müxtəlif fikirlər var. Mənbələrdə Tacəddin İbrahim, Rövşən Əmir, Şeyx Baydan (və ya Bundar) əl-Kürdi əs-Sincani kimi də qeyd olunur lakin tədqiqatçıların əksəriyyəti Tacəddin İbrahim adı üzərində dayanmışdır. O, ilk təhsilini Astaranın Bütəsər, yəni indiki Pensər kəndində XIII əsrin məşhur sufi alimi Seyid Cəmaləddindən (Eynəzzaman Seyid Camal Gili) almışdır. Seyid Cəmaləddin çox böyük ümidlər bəslədiyi müridinə-şagirdinə "Zahid" (ərəb dilində "ibadət adamı", "pəhrizkar" deməkdir) ləqəbini vermiş, vəfat edərkən isə ona öz işini davam etdirməyi və sufi təriqətinə başçılıq etməyi tapşırılmışdır [2, səh.83]. Ərəb dilinin başqa bir formasında buna paralel olaraq

Zahid təsəvvüf ədəbiyyatlarında, Yaradana qovuşmaq məqsədiylə Allahdan başqa hər şeyi tərək edən şəxs mənasını verir.

XIII əsrdə Talışın ərazisi Gilanın tərkibində olduğu üçün Şeyx Zahid özünə “Gilani” təxəllüsünü götürmüşdür. Şeyx Zahid zəmanəsinin böyük alimlərindən biri olmaqla yanaşı, eyni zamanda poliqlot adam olmuş, bir neçə dil də bilmişdir. Belə ki, o, talış, gilək, türk, ərəb, fars, kürd və qədim pəhləvi dillərini bilmiş, talış və gilək dillərində şeirlər yazmışdır [5; səh.39].

Şeyx Zahid dövrünün görkəmli ictimai xadimləri ilə möhkəm əlaqə saxlayırdı. Məsələn, o, üç dəfə Elxani hökmdarı Qazan xanla (1295-1304), monqolların hakimiyyəti dövründə iyirmi ildən artıq Ərdəbildə baş vəzirlik etmiş Şəmsəddin Məhəmməd Cüveyni ilə görüşmüşdür. Şeyx Zahid ömrünün çox hissəsini Gilanda, sonralar isə Muğanda yaşamışdır. Onun Siyavar, Hiləkəran və Gərmətükdə dini təbliğ edən nümayəndəliyi, Muğan, Şirvan və Marağada isə çoxlu şagirdləri olmuşdur [8].

Əvvəllər Şeyx Zahidə çox hörmət edən Şirvanşah III Axsitan(1282-1294) sonralar onun nüfuzunun artması və müridlərinin sayının çoxalmasından çəkinərək, onun imkanlarını məhdudlaşdırmağa başlamışdı. Bu haqda "Şeyx Səfi təzkirəsi"ndən ətraflı məlumat verilmişdir:

“Bir qatla Şeyx Zahid Şirvana varmış idi. Şirvanşah ilə uşaqlarını irşad ilə təqvaya dəvət etməyə. Şirvanda qırxəlli qələndər cəm olmuşdular. Təəssüb ilə ədavətə durdular kim, bu kişinin irşad ilə ibadəti bazarımızı kəsə etdi. Çün iş bu qayətə yetdi, biz dəxi onun müridləri çuvalduz zərbi ilə gövdələri dəlik-dəlik edəlim, andan sonra Şeyx Zahidə dolaşub, anı dəxi ortadan götürəlim. Və Şeyx Zahid ol çağ Şirvanun mədrəsəsində qonmuş idi yuxarı damlarında. Və həzrət Şeyx Səfiəddinin yeri şəbistanda idi. Amma gecə-gündüz Şeyx Zahidün qulluğundan ayrılmazdı. Bir gecə Şeyx Zahid təharət almağa qalxdı və ol vaxtda Şeyx Zahidün zahir basirəsi bir nəmə zəif olmuş idi. Şeyx Səfiəddin irəğdan üç kişi ol qələndərdən gördi kim, ol qaranğı gecədə Şeyxün qəsdinə yüz urdular. Şeyx Səfiəddin həman kim anları gördi, dedi kim, olmaya kim, Şeyx Zahidi oxlayalar və ol saat Şeyx Zahid qədəmgah üstinə oturmuş idi. Şeyx Səfiəddin özünü ana qalxan edüb öz gövdəsi ana fəda eylədi. Qələndərlər çün hal böylə gördilər, məcal bulmayub, ümitsiz qayıtdular”[10, səh.91-92].

Mənbədə verilən məlumatdan məlum olur ki, şirvanşahlar hətta Şeyxə qarşı sui-qəsd təşəbbüsü göstərmiş, lakin istəklərinə nail ola bilməmişdilər.

Onun mürsidləri içərisində Azərbaycan ictimai-siyasi həyatında seçilən önəmli şəxslər olmuşdur. Bunların içərisində Şeyx Səfiəddin Ərdəbili xüsusi yer tutmuşdur. Aparılan tədqiqata əsasən məlum olur ki, Şeyx Zahid 25 il Səfəvilərin ulu babası Şeyx Səfiəddinin mürsidi-müəllimi olmuşdur [3, səh.39]. Bu haqda müxtəlif mənbələrdə məlumatlar verilmişdir. Tədqiqatımıza yaxın olan "Silsilətün-nəsəbi Səfəviyyə" mənbəsini araşdırarkən tarixçi alim Zabil Bayramlının "Silsilətün-Nəsəbi Səfəviyyə" əsəri Azərbaycan tarixinin kaynağı kimi" məqaləsində bunu vurğulayır. Şeyx Hüseyin bin Şeyx Abdal Zahidi Səfəvilərin ulu babası Şeyx Səfiəddin İshaqın mənəvi rəhbəri olmuş sufi-dərviş şeyxi Zahid Gilani nəslindən olduğu qeyd edilir.

“Səffətül səfa” kitabının Həbibüs Siyər” fəslinin sətirlərində Şeyx Zahid haqqında aşağıdakı formada sözlər demişdir:

- Şeyx Zahid (Allah onun qəbrini nurlu etsin) Seyyid Cəmaləddin Gilanidən dini elmləri öyrənib maariflənmişdir.
- Seyyid Cəmaləddin rəhmətliyin xirqəsini isə seyid nəslindən olan Sultan Cüneyd Bağdadiyə aid edirlər.

Şeyx Zahid bu kəndə gəldikdən sonradan Şeyxəkəran adını almış Hiləkəran kəndi məhz Şeyx Zahidin adı ilə bağlıdır. Gilani Hiləkəran kəndində İslam maarifi olan bir məkan yaratmışdır [9, 79-80].

Lənkəran mahalının Hiləkəran kəndində fəaliyyət göstərmiş Şeyx Zahid məktəbi isə dövrünün ən yüksək təhsil verən elm ocaqlarından biri olmaqla, eyni zamanda indiki Lənkəran rayonunun məktəb tarixində ilk məktəblərdən sayılmışdır.

Mənbələrin verdiyi məlumatla əsasən Şeyx Zahidin şəxsi həyatına gəldikdə isə onun iki arvadı olmuşdur. Birinci arvadı siyavarlı (Siyavar kəndindən), ikinci arvadı isə hiləkəranlı (indiki Şıxəkəran kəndindən) idi. O, ikinci arvadı ilə 72 yaşında olarkən evlənmişdir. Şeyx Zahidin iki arvaddan üç övladı dünyaya gəlmişdir. Onlardan ikisi oğlan, biri qız olmuşdur: Cəmaləddin, Şəmsəddin və Bibifatma. Cəmaləddin birinci, Şəmsəddin və Bibifatma isə ikinci izdivacından dünyaya gəlmişdir. O, qızı Bibifatmanı şagirdi Şeyx Səfiəddinə (1252-1334) əvə vermişdir. Şeyx Səfiəddinlə Bibifatmanın izdivacından üç oğul dünyaya gəlmişdir – Məhyəddin, Sədrəddin, Əbu Səid. Məhyəddin atası sağ ikən vəfat etmişdir [8].

Şeyx Zahid 1300-cü ilin martında Siyavarda vəfat etmiş və orada dəfn edilmişdir. Onun qəbri üzərində dairəvi günbəzi olan məqbərə tikilmişdir. Səfəvi hökmdarları ulu babaları olan Şeyx Zahidin məqbərəsini dəfələrlə ziyarət etmiş, onu təmir etdirmişlər.

1478-ci ildə Şah İsmayıl Xətəinin atası Şeyx Heydər (1460-1488) bir neçə mahir bəna və nəccarla gəlib məqbərə ilə günbəzi təmir etdirmişdir. Şah İsmayıl Xətəi (1486-1524) 1500-ci ildə, I Şah Abbas (1587-1629) isə 1609-cu ildə buranı ziyarət etmişlər [4, səh.30].

Araşdırmadan məlum olur ki, zamanında var olan bir sıra məzhəblər tərəfindən qəbul edilən İbrahim Zahidin təsəvvür ediləndən də çox böyük şəxsiyyət olduğunu göstərir [12, 61]. Göründüyü kimi mənbələr və araşdırılan elmi məqalələrdə ümumiləşdirmələr nəticəsində Şeyx Zahid ideyaları tolerant və multikultural dəyərlərə söykəndiyini deməyə imkan verir.

2. Şeyx Zahid türbəsi. Tarixdən bəllidir ki, Şeyx Zahidin məqbərəsini bir neçə dəfə su basmışdır. Verilən məlumatların birində Şeyx Zahid öləndən sonra onun vəsiyyətinə əsasən, o, Lənkəranın Siyavurd kəndində (indiki Siyavar kəndi) dəfn edilmişdir. Onun dəfn olunduğu yerdə Şeyx Heydər Səfəvi tərəfindən türbə ucaldılmışdır (türbə haqda kifayət qədər məlumat olmadığından açıqlama vermək çətinlik yaradır). Sonralar bu abidə dəniz səviyyəsinin qalxması nəticəsində dəfələrlə suyun altında qaldığı üçün I Şah Abbas tərəfindən Hiləkəran kəndinə (indiki Şıxəkəran) köçürülmüşdür. Şeyx Zahidin qəbri Hiləkəran kəndinə köçürüldükdən sonra kənd sonralar onun adı ilə əlaqədar Şıxəkəran adlandırılmışdır [11, səh.8].

Şıxəkəran talış dilində Şıxəkon adlanır. Talış dilində “şıx” – şeyx, -ə- birləşdirici səs, “kon” – evlər deməkdir. Şıxəkəran Şıxəkonun Azərbaycan dilinə transliterasiyasıdır. Şıxəkon-Şıxəkəran Azərbaycan dilinə tərcümədə “şeyx evləri” mənasını verir.

Azərbaycan Respublikasında 18 oktyabr 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdiyi dövrdən başlayaraq ölkəmizdə olan tarixi abidələrə xüsusi diqqət ayrıldı. 20 avqust 1992-ci ildə “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunaraq dini qurumların statusu, hüquq və vəzifələri müəyyənləşdirildi. Lakin dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində əsl irəliləyiş ulu öndər Heydər Əliyevin 15 iyun 1993-cü ildə siyasi hakimiyyətə ikinci dəfə gəlişi ilə baş verdi. Ümummillə lider hakimiyyətə yenidən qayıtdıqdan sonra dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi, dini sahədə problemlərin həlli və sabitliyə nail olunması, eləcə də milli-mənəvi dəyərlərimizin hifz edilməsi, tarixən ölkəmizdə mövcud olan tolerant və multikultural ənənələrin qorunaraq inkişaf etdirilməsi istiqamətində çoxşaxəli, mühüm tədbirlər həyata keçirdi. Əgər sovet hakimiyyəti dövründə ölkəmizdə cəmi 17 məscid fəaliyyət göstərirdisə, hazırda onların sayı 2 mindən çoxdur.

İnam və ehtiram əlaməti olaraq Şeyx Zahidin qəbri hər zaman ziyarətgaha çevrilmiş və qəbir üzərində müxtəlif vaxtlarda tikililər inşa edilmişdir. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, abidənin bərpası və təmirinə geniş imkanlar açılmışdır. Bununla yanaşı yerli insanların böyük hörmət bəslədiyi türbə 1990-1995-ci illərdə kənd sakinlərinin vəsaiti hesabına şərq memarlıq üslubunda yeni məqbərə tikilmişdir [3, səh.57]. Qırmızı kərpicdən tikilmiş məqbərə iki otaqdan ibarətdir.

Şeyx Zahidin qəbri ikinci otağın ortasında yerləşir və qəbir taxta şəkəyə alınmışdır [7, səh.97].

Xalq tərəfindən Şeyx Zahidə olan inamla bağlı müxtəlif dastanlar el arasında yayılmışdır. Bunlardan “Yatmış şahzadə haqqında talış əfsanəsi” və “Müqəddəs Şeyx Zahid haqqında talış xalq əfsanəsi” göstərmək olar [10, səh. 83-89].

Şeyx Zahid türbəsi respublikamızın tanınmış ziyarətgahlarından biridir. Türbəyə müxtəlif yerlərdən, eləcə də qonşu ölkələrdən ziyarətə gələnlər olur. Ziyarətgah eyni zamanda dini-tarixi abidədir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 02 avqust 2001-ci il tarixli 132 sayılı Qərarına əsasən Şeyx Zahid türbəsi 4838 inventar sayı ilə yerli əhəmiyyətli memarlıq abidəsi kimi qeydə alınaraq dövlət mühafizəsinə götürülmüşdür. Şeyx Zahid türbəsinin yerləşdiyi qəbristanlıq isə 5951 inventar sayı ilə orta əsrlərə aid yerli əhəmiyyətli arxeoloji abidə kimi dövlət qeydiyyatına götürülmüşdür [1, səh.156].

Dövlət tərəfindən görülmüş tədbirlərdən biri də Şeyx Zahid adı əbədiləşdirilərək onun adını Lənkəran şəhərinin küçələrindən birinə verilmişdir. 2006-cı ildə Lənkəran Şəhər İcra Hakimiyyətinin qayğısı ilə ziyarətgahda geniş təmir işləri aparılmış, həmçinin abidənin ətrafı da abadlaşdırılmış və bura yol çəkilmişdir.

Qeyd olunanlara nəzərə alaraq Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri olan Lənkəranın multikultural, tolerant dəyərlərinin daha qədimlərə gedib çıxdığını görürük. Yuxarıda verilən məlumatlara və aparılan tədqiqata əsasən Şeyx Zahid Gilaninin sufi təriqətinin nümayəndəsi və davamçısı olduğu görünür. Araşdırmalardan aydın olur ki, hal hazırda onun adına inşa edilən türbə Lənkəran rayonunun Şıxəkəran kəndindədir və həmin kənd, eləcə də ona yaxın olan ərəzilərin əksəriyyəti İslamın şiə məzhəbinə etiqad edirlər. Bütün bunlara baxmayaraq Şeyx Zahid xalq tərəfindən böyük hörmətlə qarşılır, Lənkəran və ətraf rayonlardan, eləcə də ölkəmizə gələn turistlər tez-tez türbəni ziyarət edir, xüsusilə Məhərrəmlik mərasimlərində, “Aşura” günlərində mütəfəkkirin ruhuna ehtiram əlaməti olaraq yerli əhali onun türbəsi ziyarət edilir. Bu da onun dinlərarası ayrışeçkiliyə yol vermədiyini, birgəyaşayışı insanlara təbliğ etdirdiyini göstərən dahi şəxs olduğunu bir daha təsdiq edir.

İki əsir bundan öncə Səidəli Kazımbəyovlu Cəvahirnameyi-Lənkəran əsərində “İndi onun nurlanmış qəbri və məqbərəsi özünün adı ilə adlandırılmış, Şıxəkəran və Xanbili (indiki Xolmili) kəndləri arasında yerləşdiyini” bildirir. Eləcə də Türbənin məkanı arif adamlar və yüksək əyan-əşrəflərin ziyarətgahına çevrildiyi haqda müəllif 1869-cu ildə məlumat verir [9, səh.79].

Məlum olduğu kimi Sovetlər dönəmində din qadağan edildiyi dövrdə Şeyx Zahid türbəsi 1944-cü ildə Sovet hökuməti tərəfindən sökülmüş lakin kənd camaatı isə və Şeyx Zahidi ziyarət etmək istəyənlər gizlicə ocağa baş çəkirdilər. Hətta Türbə söküldükdən sonra, camaat Şeyxin xatirəsini yaşatmaq üçün onun məzarının üstündə taxtadan xırda kümə (kiçik tikili) tikmişdi.

(Şeyx Zahid Türbəsi, Şıxəkəran)

Lənkəranda Şeyx Zahid Gilani elmi yaradıcılığını araşdırmaq məqsədilə 13 dekabr 2018-ci il tarixində Lənkəran Dövlət Universiteti, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Abasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Konya Necmeddin Erbakan Universiteti və TİKA nin birgə təşkilatçılığı ilə LDU-da “Doğumunun 800-cü ilində Şeyx Zahid Gilani” mövzusunda Beynəlxalq Simpoziyum keçirilmişdir. Simpoziyuma Azərbaycan, Türkiyə, Bolqariya, Rusiya, İrandan mütəxəssislər iştirak etmiş və məruzələri dinlənilmişdir. Simpoziyumda LDU-nun rektoru professor Natiq İbrahimov beynəlxalq simpoziyumun gündəliyi, məqsəd və vəzifələri barədə məlumat vermişdir. Doğumunun 800-cü ildönümündə Şeyx Zahid Gilaninin anılması bu dəyərli şəxsiyyətin irsini öyrənən alimlərin bir araya gəlməsinə, birgə fikir mübadiləsi aparılmasına, elmi axtarışların nəticələrinin paylaşılmasına şərait yaratmaqla, yeni tədqiqatlara da yol açacağı qeyd olunmuşdur. Simpoziyumda beş ölkədən 60-dan çox müraciətin daxil olduğunu vurğulayan rektor N.İbrahimov bunu Şeyx Zahid Gilani şəxsiyyətinə, müdrikliyinə hörmət kimi dəyərləndirdi. Konfrans sonunda tədbir iştirakçıları Şeyx Zahid türbəsini ziyarət etmişlər [13]. Ölkəmizin dilbər guşələrindən biri olan Lənkəran tarixən tolerantlığın, birgəyaşayışın göstəricisi olmaqla yanaşı bölgədə elm, irfan sahiblərinə böyük diqqət və dəyər vermişdir.

Aparılan tədqiqatlara nəzərən belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, Şeyx Zahid Gilaninin sufi təriqətinin nümayəndəsi və davamçısı olsada İslamın bütün təriqətinə etiqad edən şəxslər, tədqiqatçılar tərəfindən yüksək qiymətləndirilməsi xalqımızın tolerant və multikultural dəyərlərinin qədim dövrlərə söykəndiyini təsdiq edir.

Tarix boyu Azərbaycanın mənəvi həyatında tolerantlıqdan xeyli danışmaq mümkündür. Bunlar, təbii ki, multikultural tərzin Azərbaycan cəmiyyətinə öncədən xas olmasına bir sübutdur. Azərbaycanda dövlət siyasəti səviyyəsində multikulturalizm və tolerantlığın inkişafı qədim dövlətçilik tarixinə və milli dəyərlərin, ənənələrin inkişafına əsaslanmaqla, bütün ölkə ərazisində yaşayan xalqların qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq çərçivəsində, öz milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasına şərait yaratmaqla təmin olunur. Qeyd olunanlara nəzərən bu gün dünyaya istər multikulturalizm və tolerantlıq, istərsə də dini ibadətqahlara ayrılan diqqət baxımından yeni bir Azərbaycan modelinin formalaşdığına demək olar.

Nəticə

İnam və ehtiram əlaməti olaraq Şeyx Zahidin Türbəsi ziyarətqaha çevrilmiş qəbir üzərində müxtəlif vaxtlarda tikililər inşa edilmişdir. Respublikamız dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra 1990-1995-ci illərdə burada kənd sakinlərinin vəsaiti hesabına şərq memarlıq üslubunda yeni məqbərə tikilmişdir. Xalq tərəfindən isə Şeyx Zahidə olan inamla bağlı “Yatmış şahzadə haqqında talış əfsanəsi” və “Müqəddəs Şeyx Zahid haqqında talış xalq əfsanəsi” yaradılmışdır. Şeyx Zahid Gilaninin sufi təriqətinin nümayəndəsi və davamçısı olsada İslamın bütün təriqətinə etiqad edən şəxslər tərəfindən yüksək qiymətləndirilməsi xalqımızın multikultural və tolerant dəyərlərinin qədim dövrlərə söykəndiyini göstərir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Məscidlərinin Ensiklopediyası. (2001). B.
2. Hüseynbalaoğlu, B. Talışlı, M. (1990). Lənkəran. B.
3. Şükürzadə, İ. (2015). Lənkəran Ziyarətqahları. B.
4. Mirzəyev, M. Məmmədov, M. (1999). Mamusta. B.
5. Nemət, M. (1992). Azərbaycanda pirlər. B.
6. Talışlı, M. Əhədov, E. (2014). Lənkəran: ensiklopedik məlumat. B.
7. İsmayilzadə, O. (2014). Şeyx Zahid. B.
8. Onullahi. S. (1988). Müqəddəslər kimlərdir? “Sovet kəndi” qəzeti,

9. Kazımbəyoğlu, S. (2005). “Səidiyyə”. B.
10. Şeyx Səfi Təzkiyəsi (2006). “Səfvatüs-səva”nın XVI əsr türk təcüməsi. B.
11. Ağazadə, Y. (2003). Teymur bəy Bayraməlibəyov və folklor. B.
12. Gökbulut, S (2015) İbrahim Zâhid Gîlânî Üzerine Bir İnceleme, Sûfi Araştırmaları - sayı 13, academia.edu
13. <https://science.gov.az/az/news/open/9354>

THE TOMB OF SHEIKH ZAHID IS ONE OF THE INDICATORS OF COEXISTENCE IN THE REGION

Zaur Mammadov

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

As a sign of belief and respect, the tomb of Sheikh Zahid became place for pilgrimage, buildings were constructed over the tomb at different times. After rebuilding our state independence a new mausoleum in eastern architectural style was built at the expense of the residents during 1990-1995. “Talish legend about sleeping prince” and “Talish folk legend about Saint Sheikh Zahid” were created by folks with the belief on Sheikh Zahid. As a member and follower of the Suif sect Sheikh Zahid Gilani’s highly appreciation by all sect members of Islam indicates that the multicultural and tolerant values of our people are based on ancient times.

Key words: Lankaran, Safavid, sufi, tomb, tolerant, multicultural

МАВЗОЛЕЙА ШЕЙХА ЗАХИДА - ОДИН ИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СОСУЩЕСТВОВАНИЯ В РЕГИОНЕ

Заур Мамедов

Лянкяранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

Как знак веры и уважения гробница шейха Захида, превратимая в святилище на которой были построены здания в разные времена. В 1990-1995 годы после восстаоновения государственной независимости нашей республики здесь был построен новый мавзолей в восточном архитектурном стиле за счет жителей. На основе веры народа Шейху Захиду, людьми была создана легенда «Талишская легенда о спящем принце» и «Талишская легенда о святом Шейхе Захиде». Несмотря на то, что Шейх Захид Гилани является представителем и продолжителем суфийских сект, высоко ценим теми, кто верит во весь ислам, и показывает, что мультикультурный и толерантные ценности наших людей основаны на древних временах.

Ключевые слова: Ленкорань, Сафавид, суфий, мавзолей, толерантный, мультикультурный

Daxil oldu: 01.05.2021;

Çара qəbul edildi: 15.12.2021;

Çap edildi: 03.02.2022

СИНТАКСИЧЕСКИ СВЯЗАННЫЕ ГЛАГОЛЬНО - ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕННЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ (МОДЕЛЬ «СМОТРЕТЬ УДИВЛЁННЫМИ ГЛАЗАМИ»)

Мугадин Агаев

Лянкяранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

э-почта: mugaddin@fnwb.ru

Аннотация: В субстантивно-атрибутивном типе словосочетаний опорным (главным) словом является существительное, которое определяется расчленённым сочетанием либо в форме родительного (высокого роста), либо в форме творительного падежа (с голубыми глазами). А в глагольно-обстоятельственных связанных словосочетаниях главным словом является глагол, который квалифицируется цельным сочетанием с обстоятельственным значением и обязательно в форме творительного падежа (смотреть + изумленными глазами), т.е. падежно связанным словосочетанием.

Ключевые слова: глагольно-обстоятельственные, субстантивно-атрибутивные, структурная аналогия, связанные словосочетания

Введение

Эта разновидность связанных словосочетаний строится по той же схеме, что и субстантивно-атрибутивные словосочетания: $A \leftarrow (a + b)$. Однако структурное оформление в данном случае – это лишь аналогия по форме. Разница между субстантивно-атрибутивными и глагольно-обстоятельственными сводится к следующим свойствам:

а) в предыдущем типе словосочетаний опорным (главным) словом является существительное, которое определяется расчленённым сочетанием либо в форме родительного (высокого роста), либо в форме творительного падежа (с голубыми глазами).

А в глагольно-обстоятельственных связанных словосочетаниях главным словом является глагол, который квалифицируется цельным сочетанием с обстоятельственным значением и обязательно в форме творительного падежа (смотреть + изумленными глазами), т.е. падежно связанным словосочетанием.

б) для субстантивно-атрибутивных конструкций, как видно из названия, семантически обязательны атрибутивные смысловые отношения (мужчина – какой? – высокого роста), а для глагольно-обстоятельственных – обстоятельственные отношения (идти – как? спокойной походкой).

Эти два вида конструкций, таким образом, обнаруживают одно лишь аналогичное свойство: строятся они по одному и тому же принципу, когда главное слово поясняется единым последующим сочетанием в целом ($a + b$), и главное слово не сочетается ни с одним из входящих в этот блок словом – ни с a и ни с b : идти походкой или идти спокойной синтаксически и по смыслу некорректны.

Структурная аналогия стала, видимо, основанием для совместного описания этих двух разновидностей связанных словосочетаний в отмеченной работе А.В.Алиевой. Такой подход вполне логичен с точки зрения «конфигурационного» толкования природы этих словосочетаний, поскольку, как отмечает А.В.Алиева, эти конструкции обнаруживают практически одинаковые потенции как в сочетаемости ядерных компонентов, так и в сочетаемости периферийных элементов [1, с.14 – 18].

Дело в том, что конструкции типа «петь неприятным голосом» характеризуются целым комплексом признаков, главнейшим из которых представляется функциональная соотнесённость «глагольный вершины» и квалификационной части, т.е. блока ($a + b$).

Подобная соотнесённость ярче всего и во всех своих семантических «переливах» обнаруживается не в изолированных конструкциях при их рассмотрении вне предложения, вне текста, а в условиях их конкретного контекстуального применения. Рассмотрим примеры:

1. Отвращение особенно поднималось и росло в нём с каждою минутою. Ни за что на свете не пошёл бы он теперь к сундуку и даже в комнаты (Ф.Достоевский. Преступление и наказание, ч. 1, гл. 7); 2. И тихими я шёл шагами, / Провидя вечность в глубине... (А.Блок. Я вышел...); 3. И ругался, меня проклиная, / И мертвецким сном засыпал (А.Блок. Ночная фиалка); 4. Вронский посмотрел с удивлением на князя своими твёрдыми глазами и, чуть улыбнувшись, тотчас же заговорил с графиней Нордстон... (Л.Толстой. Анна Каренина, ч. 1, гл. 14); 5. Он прошёл прямо в свой номер, велел подать себе ужинать и потом, раздевшись, только успел положить голову на подушку, заснул крепким и спокойным сном (Л.Толстой. Анна Каренина, ч. 1., гл. 16); 6. ...Если с деньгами в степь приехать, то оттуда уже с головой на плечах не выедешь... (Н.Лесков. Очарованный странник, гл. 9).

Функционирование анализируемых словосочетаний в составе предложений даёт больше возможностей для их квалификации. Так, в первом примере глагольно-обстоятельственное словосочетание включает глагол-сказуемое росло, которое определяется с точки зрения временного отрезка проявления состояния. Однако сама по себе форма «с каждою минутою» является особой формой связанного словосочетания о которых речь пойдёт в соответствующем параграфе. Здесь же отметим, что сочетания типа «всякая минута», «каждый человек», «любой миг» и т.п. в синтаксической теории давно признаны как цельные словосочетания, в которых местоименные прилагательные входят с главным словом в отношения смыслового восполнения и на конкретные типизированные вопросы членов предложения не отвечает: всякий человек – какой?, любой студент – какой? и т.д. выглядят некорректными .

Значит, и вторая конструкция из этого предложения не должно быть характеризована по аналогии с глагольно-обстоятельными словосочетаниями. Речь идёт о сочетании «не пошёл бы ни за что на свете», в котором зависимое сочетание «ни за что на свете» является фразеологическим.

А сочетания типа «тихими шагами» особой фразеологичностью, кроме отмеченной нами устойчивой, закреплённой формой творительного падежа, не отличается, а в изолированном употреблении и совсем выглядит как свободное сочетание – «тихие шаги».

В этом смысле достаточно яркими являются сочетания «засыпал мертвецким сном» (см. пример 3) и «заснул крепким... сном» (см. пример 5). Форма «мертвецким сном» – фразеологизм и сочетание «засыпал мертвецким сном» является двухкомпонентным. Конструкция «заснул крепким сном» трёхкомпонентная хотя и бинарная, двухчастная, такая же, как и конструкция с фразеологизмом «мертвецким сном». Сравним ещё: Смотреть удивленными глазами // Смотреть сальными глазами (другими глазами), уставиться пронизывающими глазами (взглядом).

Так что разграничение отмеченных двух типов сочетаний предполагает учёт наличия фразеологических единиц и их отсутствие в структуре связанных словосочетаний. Поэтому конструкция «не выедешь с головой на плечах» – одна из разновидностей сочетания глагола с фразеологизмом «с головой на плечах», т.е. двухсловное сочетание «живым не выедешь», функционально равнозначное

простому словосочетанию с обстоятельственными смысловыми отношениями, которое с точки зрения связанности компонентов не рассматривается.

Эти словосочетания, как правило, информативно фиксируют внешние данные человека. Поэтому обычно эти конструкции завершаются словами – существительными в творительном падеже («мужчина с горбатым носом») или, менее частотно, в родительном падеже (девушка высокого роста).

Внимание к этим конструкциям, к их синтаксической природе и к необходимости их особого изучения было активизировано разработками А.А.Шахматова, который рассматривает их в пределах синтаксиса падежных форм. Словосочетания типа «человек большого роста», «человек большой наблюдательности» А.А.Шахматов изучает в рубрике «родительного качества» [2].

Н.С.Валгина называет эти словосочетания субстантивно-атрибутивными, исходя из определительных смысловых отношений, которые устанавливаются между существительным (например, «человек») и последующим сочетанием («высокого роста» или «с синими глазами») [4].

Однако эти фрагментарные оценки не отвечают требованиям семантико-синтаксического полного описания отмеченных связанных словосочетаний, нуждающихся в особом объёмном, комплексном их описании.

Попытка системно-структурного описания подобных «синтаксически неделимых словосочетаний» была предпринята в азербайджанской русистике А.В.Алиевой. В книге «Системный анализ синтаксически неделимых словосочетаний» автор даёт достаточно полное структурное (конфигурационное) описание субъективно-атрибутивных (девушка с голубыми глазами) и глагольно-обстоятельственных (смотреть томным взглядом) [1].

Обе группы единиц подвергаются глубокому структурному анализу этих разрядов словосочетаний с точки зрения а) состава ядерных компонентов, б) возможности варьирования позиций, в) потенции участия факультативных элементов, составляющих окружение ядерного компонента.

Отдельно рассматриваются парадигматические и синтагматические возможности этих конструкций в рамках конфигурационной модели.

Названная работа А.В.Алиевой основана на структуральном анализе отмеченных словосочетаний, при котором, естественно, смысловые отношения между компонентами, система оттенков этих смысловых отношений и их варьирование отводится на второй план, если не сказать, что они в строгое внимание не принимаются. Вместе с тем А.В.Алиева в одном из вопросов семантического определения главного слова в этих словосочетаниях полемизирует с Г.А.Золотовой, которая считает, что корпус лексем – слов, выступающих в роли главного слова в этих единицах, подвергается семантическому ослаблению лексического значения: «Нам думается, что в подобных случаях надо говорить не столько об утрате лексического значения (опорного слова – М.А.), сколько о его обобщённости, так как в словосочетаниях данного типа лексическая самостоятельность слов полностью сохраняется», – пишет А.В.Алиева [1].

Что касается предмета нашего анализа, то он представляет синтаксически особо организованную комбинацию слов и словоформ, употребляющихся в своих словарных значениях: зафиксированной, устойчивой является в них форма творительного падежа цельного словосочетания, выполняющего роль обстоятельства как члена предложения: «посмотрел как? – твёрдыми глазами» (см. пример 4).

В данном примере обстоятельственное сочетание «твёрдыми глазами» распространено местоименным прилагательным своими, которое семантически

ослаблено и выступает в качестве усилительной частицы, а не полнокровного притяжательного местоимения; поэтому здесь, в данной позиции словоформа «своими» не допускает противопоставления с отрицательной формой «чужими», или «чьими-то» и т.п. Ср.: Ты этот случай видел своими глазами, или рассказываешь с чужих слов? // Всё это делала Павла своими тонкими руками (Н.Лесков. Несмертельный Голован, гл. 4); Он подошёл к люльке и своими тонкими пальцами торопливо стал распутывать узел верёвки (Л.Толстой. Поликушка, гл. 10).

Полнокровное значение словоформы «своими» очень часто поддерживается, усиливается словом «собственными»: видел собственными глазами, видел своими собственными глазами. В нашем примере «Вронский... посмотрел своими твёрдыми глазами» после слова (частицы) своими употребление конкретизатора собственными невозможно, чем и подтверждается неполнозначность слова своими.

На продуктивность связанных глагольно-обстоятельственных словосочетаний указывал ещё А.А. Шахматов [2, с.589], рассматривая их в сфере синтаксиса «творительного образа действия», т.е. в сфере словосочетательных форм глагольно-обстоятельственных:

– Лестницу и половину залы в доме генеральши Каменович прошёл тем спокойным и развязным шагом (А.Писемский, ч. 2, гл. 3).

На объективность изменений в семантической структуре словоформы, обусловленных синтаксической позицией, указывает В.И. Кодухов [3, с.102-115]: «Синтаксическая позиция и словоформа, как и член предложения и часть речи, связаны друг с другом и влияет друг на друга. ...Словоформа как единство лексического и морфологического является не только компонентом парадигмы слова и части речи, но и компонентом синтаксической позиции и модели предложения».

Если исходить из этих соображений, то, значит, мы были правы в оценке синтаксического значения зависимого сочетания, т.е. (a+ b) в связанных конструкциях типа «старик с горбатым носом» и других такого строения, когда мы говорили о связанности творительного падежа зависимого словосочетания (с горбатым носом) по отношению определяемому главному слову старик.

Эту же модель описания требуют и глагольно-обстоятельственные словосочетания. В них, как мы уже отметили, главное слово поясняется комплексом (a + b) в обстоятельном значении: говорить (громким голосом). Сочетание громким голосом есть устойчивая, форма творительного падежа данного словосочетания, которое, как мы считаем, не имеет парадигматических форм: ни одна другая падежная форма свободного словосочетания громкий голос не имеет обстоятельного значения; парадигма этого свободного словосочетания основана на выражении предметного значения: тихий голос – что?, тихого голоса – чего?, ... тихим голосом – чем?, о тихом голосе – о чём? Обстоятельное значение, соотносящееся с вопросом как? проявляется только в составе глагольно-обстоятельственных связанных словосочетаний. Это и является главным условием функционирования цельных, связанных словосочетаний обоих разрядов – как субстантивно-определятельных, так и глагольно-обстоятельственных, в которых падежная «окаменелость» блока (a+b) нами выдвигается как конститутивный признак.

Следующим аргументом в пользу утверждения о семантической устойчивости зависимого словосочетания в глагольно-обстоятельственных словосочетаниях может служить факт соотносительности этих сочетаний с отдельными наречиями: придёт в скором времени – придёт скоро; говорить тихим голосом – говорить тихо, пробежал быстрыми шагами – пробежал быстро,

оглядывать с большим любопытством – оглядывать заинтересованно; Ср.: Отвращение особенно поднималось и росло в нём с каждою минутою (Ф.Достоевский. Преступление и наказание, ч. 1, гл. 7) = росло ежеминутно.

Эти факты дают, на наш взгляд, право говорить не только о степени формировавшейся устойчивости зависимого сочетания и не только о том, что они занимают в цельном словосочетании позицию отдельного наречного слова, но и условиях лексикализации устойчивых сочетаний. Этот процесс лексикализации яснее всего проявляется в таких случаях, когда один из компонентов зависимого сочетания представляется семантически ослабленным, неполнозначным словом типа раз, случай и т.п [4, с.322-362].

...В душе её загоралось то самое чувство оживления, которое нашло на неё, в тот день в вагоне, когда она в первый раз увидела его (Л.Толстой. Анна Каренина, ч. 2, гл. 5) = увидела в первый раз = увидела впервые;

Сказанного, видимо, достаточно для заключения о том, что рассмотренные в последних параграфах разновидности связанных словосочетаний – субстантивно-атрибутивные и глагольно-обстоятельственные – а) являются продуктивными образованиями в русском языке, б) они строятся по утвердившейся структурной схеме, в) их языковая реальность определяется не только особой членимостью на вершинное, главное слово и квалифицирующуюся часть, выраженную устойчиво-закреплённой (или закреплёнными) падежными формами, но и г) вполне объективным процессом лексикализации этой части, морфологизированной позицией которой является позиция одного слова – прилагательного (в субстантивно-определятельных конструкциях) и наречия (в глагольно-обстоятельственных).

Литература

1. Алиева, А.В. (1980). «Выражение именного составного сказуемого синтаксически неделимыми словосочетаниями // Русский язык и литература в азербайджанской школе» №12, с.14-18
2. Шахматов, А.А. (1941). «Синтаксис русского языка» Изд. 2-ое. Л.: УчПедГИЗ, 589 с.
3. Кодухов, В.И. (1967). «Мышление и языковые значения и функции // Язык и мышление.» М.: Наука, с.102-115
4. Гухман, М.М. (1955). «Глагольные аналитические конструкции как особый тип сочетаний частичного и полного слова // Вопросы грамматического строя.» М.:Изд. АН СССР, с.322-362.

SİNTAKTİK ƏLAQƏLİ FELİ-ZƏRF SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ («TƏƏCCÜBLƏNMİŞ GÖZLƏRLƏ BAXMAQ» MODELİ)

Müqəddin Ağayev

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

Substant-atributiv söz birləşmələr növündə dayaq (əsas) söz ya yiyəlik (uzun boylu), ya da birgəlik hal formasında (mavi gözlü) parçalanmış birləşmə ilə təyin olunan bir isimdir. Feli-zərfi əlaqəli sözbirləşmələrdə isə əsas söz bir birinə bağlılıqla, yəni hal əlaqəli söz birləşməsi ilə kvalifikasiya olunan, zərfi mənə əhəmiyyətli bir feldir və mütləq birgəlik hal formasında olur (təəcüblü gözlərlə baxmaq).

Açar sözlər: feli-zərf, substant-atributiv, struktur analogiyası, əlaqəli sözbirləşmələri

**SYNTACTICALLY RELATED VERBO-CONDITIONAL COMBINATIONS OF WORDS
(«LOOK WITH THE SURPRISED EYES» MODEL)****Mugaddin Aghayev**

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

In the substantive-attributive type of phrases, the basic (main) word is a noun, which is determined by a dismembered combination either in the form of a genitive (tall) or in the form of an instrumental case (with blue eyes). And in verb-adverbial related phrases, the main word is a verb, which is qualified by an integral combination with an adverbial meaning and necessarily in the form of an instrumental case (watch + with amazed eyes), i.e. case related phrase.

Key words: verb-adverbial, substantive-attributive, structural analogy, related phrases

Daxil oldu: 01.05.2021;

Çapa qəbul edildi: 15.12.2021;

Çap edildi: 03.02.2022

THE ROLE OF INSTRUCTIONAL MATERIALS IN LANGUAGE LEARNING

Javid Babayev

Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

e-mail: javidbabayev@yahoo.com

Abstract: The article studies the role, place and content of learning materials used in language learning. The study involves the methods of data collection and data analysis. It is noted that the topic and content of teaching materials should meet the interests of students. In addition, the quality of training materials and who should compile them more professionally were touched upon. The article also explores the types of instructional materials. Important elements such as teacher, student, material, teaching methods and assessment constitute one of the main goals of the article. The article also discusses the important role of motivation in deepening the understanding of learning materials. The article emphasizes that the design of textbooks in accordance with certain criteria and their tasteful design also play an important role in the quality of learning materials. In addition, newspapers, magazines and television materials not intended for instruction are also included in the article.

Key words: training materials, teaching, quality, validity, motivation, design

Introduction

The article studies the role and design of instructional materials which should be in the focus of attention inevitably. Instructional materials, before all, provides efficient learning process. So the teachers should pay a considerable attention to the content and design of instructional materials in order to involve the students who are going to take advantage of them. Some instructional materials are compiled by unskilled authors with a myriad of mistakes. For this reason, all teaching materials should be reviewed before publication. The content covering the themes inside the instructional materials do not satisfy the students, briefly saying, they do not meet their needs. For example, if there are few things that the student learn from that teaching material, the students don't want to read it. Some researchers find instructional materials on the internet. Ten years ago, a collection named "Materials development in language teaching" edited by Tomlinson partially pertained to the contribution of laptops and computers, besides a discussion of basic data and sequences. Alan Maley [1, p.395] observes that human stands at the intersection of a new generation period of computerized materials for language teaching.

The learners usually seek more interesting and concrete facts to learn. If those facts are not found in the instructional material sufficiently, the value of that textbook or any teaching material reduces. If the content is rich in numerous new facts that match the learners' interest, they are keen on purchasing that material and the author of the book takes more profit from the sale. Since the factor of finance is also taken into account while compiling new materials. If the themes of published materials don't overlap with the learners' interest, they don't get interested in buying them. The cost spent for publication of the instructional material goes in vain. Hence, the actuality of this topic has always been in the focus of attention. One of the criteria given to the instructional materials is that they should be the source of motivation and idea. If they have the function to motivate the learners, they are extensively bought and read by the readers and students. In this case, even if they are considered to be published for students, other voluntary learners who don't study at any school or University are also curious about it. For instance, if an interesting book about geography which gives a lot of information about the culture, language, religion and describes different traditions covering historical background is published, even ordinary people may buy and learn something new from them as a source of idea and to extend their general outlook. From this point of view, the quality of the instructional material plays a considerable role in the purchase power.

The source and methods of the study

Language learning has 5 crucial elements: teachers, students, materials, teaching methods and assessment. Nunan stresses that teaching materials are the most essential and noticeable element of pedagogy [4]. Furthermore, Cunnings gave a brief information about the role of materials namely textbooks in language teaching for the following purposes as [5];

- a) resources for presentation materials;
- b) activities for students' practice and communication;
- c) progress for students on grammar, vocabulary, pronunciation stimulation and ideas for classroom activities;
- d) a support for less experienced teachers

Authentic materials are very pertinent for native speakers, but not for second language learners. Since authentic materials are usually written with a more difficult language in comparison with the material compiled by a non-native speaker. A teaching material prepared by a non-native speaker is less reliable compared by a native-speaker author. As the native speaker takes all aspects into consideration while compiling the teaching material including cultural, religious aspects. The native author employs set expressions, idiom, phrasal verbs, proverbs and sayings properly and punctually while non-native speaker author do not concentrate on these factors profoundly. Non-native author may make grammatical, lexical and stylistic mistakes because of incompliance of some language aspects. However, the non-native speakers prefer buying and reading the instructional materials created by a non-native speaking author. As these materials are easily understood and comprehensible by non-native speakers.

Subject matter of the article is to investigate the characteristics of instructional materials and to reveal the best design in order to involve students in teaching and learning process. Characteristics of instructional materials include the quality, validity, actuality of the topic while a perfect design raises the external value of the compiled instructional materials.

In general, instructors are prone to apply all instructions suggested in a textbook. Nevertheless, it cannot be denied that a textbook is not always valid in different conditions in a language classroom [7]. Sometimes, teachers are obliged to investigate teaching materials outside textbooks additionally and ascertain if they are appropriate to the need and demands of special group of students [5]. Teachers' experiences and their students' comprehension is very essential in materials compiling, so that the students are stimulated in learning the target language. According to Tomlinson materials development pertains to anything which is done by writers, instructors or students to provide sources of language input in ways which accrues the likelihood of comprehension [6]. In this way, materials compilers, including teachers, might bring pictures or posters or adverts into the classroom, write a textbook, design a student worksheet, recite a poem or read an article in a loud voice.

Quality of the teaching materials should be very high in order to provide efficiency. Quality may show itself in the content and in the scale of its coverage of the whole program. If the content is interesting for the readers, the material will be bought abundantly. Some authors sometimes compile the textbooks in a very low level with a number of grammatical, lexical, phonetic and stylistic mistakes. Furthermore, the scientific editors view the material superficially and the reviewers recommend the material for publication directly even without looking through the instructional material in order not to give much trouble to themselves.

Most of the language teaching process that happens around the world today could not occur without the extensive use of commercial materials. These may be composed of:

- a) printed materials such as books, workbooks, worksheets, or readers
- b) non-print materials such as cassette or audio materials, videos, or computer-based materials

c) materials that consist of both print and non-print stuffs such as self-access materials and online materials.

Furthermore, materials not designed for instructional use such as magazine, newspaper, TV material may also play a role in teaching a foreign language.

Cunnings Worth emphasizes the role of teaching materials, especially course books in language teaching such as:

- 1) A resource to present materials (spoken and written)
- 2) A source of activities for learner practice and communicative interaction
- 3) A reference source for students on grammar, vocabulary, pronunciation, etc.
- 4) A source of motivation and ideas for classroom activities
- 5) A syllabus
- 6) A support for less experienced teachers

There are some principles in developing materials suggested by Tomlison. Tomlison points out some major principles in carrying out materials development for the teaching of language:

- Material should take hold, assist students to feel at ease and to generate self-confidence
- The material comprehended by students should be appropriate and advantageous
- Materials should facilitate students' self-investment, provide them with opportunities to utilize the target language to obtain communicative goals.
- Materials should consider that positive impacts of instruction are usually lingered, students have various learning styles and vary in affective attitudes.
- Materials should provide a silent period while beginning the process of instruction, should not confide extensively in supervised practice and should provide opportunities for outcome feedback.

Furthermore, Crawford emphasizes that materials explicitly reflect the writer's views of language learning and teachers, as well as students will answer according to how well these are relevant to their own thoughts and anticipations. Some features to be taken into consideration in providing effective materials are as follows:

- Language - is functional and should be contextualized; should be realistic and authentic; requires student engagement in deliberate use of language.
- Classroom materials should be provided with an audio visual component
- Second language learners should boost the ability to cope with written/spoken language
- Materials should be relevant enough to provide individual and contextual distinctions

They can also be live talks by a language bearer, food packages, photographs, newspaper, instructions given by an instructor, assignments written on cards or discussions among students.

In other words, they may be any material which is utilized to increase the students knowledge and experience on purpose. Keeping this pragmatic notion of materials in mind may assist materials developers to use as a great amount of sources of input as possible and, even more necessarily, can assist instructors to understand that they are also material developers and that they are more responsible for the materials that their students employ.

Instructional material supervises the instruction process, since those materials define the elements and method of learning; they supervise the content, the method, and procedures of instruction. In most cases, instructional materials are the center of instruction and one of the most essential impacts on what occurs at the lesson.

The Function of Instructional Materials

There are five major functions what materials are assumed to do. They should:

1. Act as a stimulus to learning. If the texts are interesting, there will be chances for students to employ their existing knowledge and skills. In this case both instructor and students are able to manage with the content
2. Contribute to carry out the instruction process. For example, there must be a fluent and coherent structure which assists the instructor to conduct lessons easily and students to feel a sense of advancement and success, but the structure should not be so rigid with monotony outcomes.
3. Represent a view of the nature of instruction . For instance, it shows the writer's beliefs.
4. Demonstrate the nature of the learning assignment – in the meanwhile, language learning demonstrates the complicatedness of language learning process but also its control ability
5. Suggest models of right and relevant language use.

Validity is one of the most essential criteria given to the publication of the instructional material. The teaching material should meet the needs of students by all means. They should be compiled according to the program and the topics that the students have at the lesson. Otherwise, the instructional material will be considered to be invalid. If the themes included in contents do not have any relation with the subject that the students have at University or school, in the meanwhile the material is supposed invalid, as well. The content should cover all the topics in order to provide validity. When we say validity, we may mean publication permission, as well. Any teaching material is allowed for publication by concerning bodies. These bodies may be University, Printing House or Ministry of Education. Before publication, the author asks permission for printing the instructional material with some reviews, an extract from faculty, an extract from the chair (if recommended for publication by University editorial staff). Then the editorial board permit to publish the instructional material whether at University Press or in any Publishing House. Teachers and student teachers who are going to develop instructional materials will be aware of the steps, rules of writing high quality topics and designing the material appropriately. After reading this study, the material developers will get acquainted with developing process of teaching materials and they will recommend these methods to their colleagues, as well. Viewing the advantages and disadvantages of teacher created materials, non-native speakers will try to develop material with the assistance of editors in order to avoid many grammatical, lexical, phonetic and stylistic errors. The biggest practical value of this article is that it can be used in further graduation papers, dissertation works and articles of researchers in a large scale. For this reason, this study will be sent to libraries and be placed on the internet with the aim to assist the young material developers to take advantage of the knowledge and practice revealed here. We hope that this material will be relevant and very useful for those who intend to develop instructional or teaching materials.

Instructional material pertains to anything which is utilized by instructors or students to ease the language learning process.

Materials may include;

- a) cassettes
- b) videos
- c) CD-Roms
- d) dictionaries
- e) grammar books
- f) readers
- g) workbooks or photocopied exercises

They can also be live talks by a language bearer, food packages, photographs, newspaper, instructions given by an instructor, assignments written on cards or discussions among students.

Johnson and Arshavskaya [3,p.172] discuss socio-cultural perspectives of compiling instructional materials. As has been noted by Johnson [8], recently, teacher educators have begun to consider learning to teach as situated, socially negotiated, and sensitive to the knowledge that they have of their own, their students, content, curriculum and context. Most people consider English to be an international or universal language.

While comparing instruction materials, we can divide them into two parts. 1) Created materials and 2) authentic materials

Authentic materials have a positive influence on student's motivation since they are intrinsically more interesting and stimulating in comparison with created materials.

They give the students authentic cultural information about the culture that they intend to get acquainted. Materials may be selected to illustrate numerous aspects of the target culture, encompassing traditional experiences and ideas. It may be both linguistic and non-linguistic treatment.

They make the students face with real life situations. The students live the situations in real life and these materials willy-nilly depict native speakers' words and behaviours. They are not worse than the artificial texts given in created materials that have been especially written to exhibit special grammatical rules or relation types.

They are more related to students' needs. It means they establish a link between the classroom and students' needs in the real world.

They second a more creative approach to teaching any subject. In using authentic materials as a source for teaching activities, teachers may develop their full potential as instructors, promoting activities and tasks that match their students' teaching and learning styles respectively.

Conclusion

Finally, monitoring the use of materials should be in the center of attention. That is not a matter what kind of materials teachers use, whether they teach from textbooks, institutional materials or teacher-made materials, the materials present plans for teaching. They do not show the process of teaching itself. It is useful to collect data on how teachers make use of course books and other teaching materials at the lesson. The data collected may seek the following purposes:

- a) to document effective ways of employing materials
- b) to provide feedback on how materials function
- c) to keep a record of additions, deletions, and additional materials instructors may have utilized
- d) to contribute other teachers in using the materials

Overall, it should be inevitable to mention the processes of the monitoring :

1. Observation :

Learners pay visit to witness how instructors utilize materials and to ascertain how the materials impact the quality of teaching and communication taking place during the conduction of a lesson.

2. Feedback sessions :

Group meetings in which teachers express their attitudes about their experience with materials

3. Written reports :

The use of reflection paper or other forms of written feedback in which teachers make brief notes about what was done properly and what was not done well, or give suggestions

4. Reviews :

Written reviews by an instructor or a group of teachers on their experiences with a set of materials and what they liked or disliked about them

5. Students' reviews :

Students' reviews are also important. As their thoughts and interests should be taken into account while preparing the materials. The materials should meet their needs and interests completely.

Subsequently, English is widely utilized as a means of communication in the world both in oral and written form, for common and private purposes. English teachers usually use relevant textbooks while teaching their students. Nonetheless, such learning materials which are appropriate for students' needs are not always available. This case should not demotivate instructors since they have the objectives of the teaching. By having objectives of the instruction process or being familiar with the students' needs, the teachers can compile their own materials for the students to obtain the objectives or to meet the student's need.

Generalizing all above-mentioned data, it is possible to come to some consecutive conclusions. Generally saying, the dissertation paper describes the process of material developing, design of instructional materials and some experiments carried out on material development.

References

1. Alan, Maley. (2004). Review: Materials evaluation and design for language teaching. *ELT Journal*, 58(4), 394-396.
2. Cunningsworth, A. (1995). *Choosing your course book*, University of Birmingham
3. Johnson, K. E. Arshavskaya, E. (2011) Strategic mediation in learning to teach: reconceptualizing the microteaching simulation in an MA TESL Methodology Course.
4. Nunan, David. (1992). *Research methods in language learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Richards, Jack C. (2003). *Curriculum development in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Tomlinson, B. (1998). *Materials development in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Ur, P. A. (1996). *Course in language teaching: Practice & theory*. Cambridge University Press. Great Britain.
8. Vieira Abrahão, M. H. (2012). A Formação do Professor de Línguas de uma Perspectiva Sociocultural. *SIGNUM: Estudos Linguísticos*, n. 15 (2): 457-480.

DİL ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ TƏLİM MATERİALLARININ ROLU

Cavid Babayev

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Məqalədə dil öyrənilməsində istifadə olunan təlim materiallarının rolu, yeri və məzmunu araşdırılır. İş məlumat toplama və məlumat təhlili metodlarını özündə cəmləşdirir. Burada qeyd olunur ki, tədris materiallarının mövzusu və məzmunu tələbələrin maraqlarını ödəməlidir. Bundan başqa təlim materiallarının keyfiyyəti və onların kimlər tərəfindən daha peşəkar tərtib olunma məsələlərinə də toxunulmuşdur. Məqalədə təlim materiallarının növləri də tədqiqatə cəlb olunmuşdur. Müəllim, tələbə, material, tədris üsulları və qiymətləndirmə kimi önəmli elementlər məqalənin əsas qayələrindən birini təşkil edir. Motivasiyanın təlim materiallarının dərinə qavranılmasında əhəmiyyətli rolu da

məqalədə müzakirə olunur. Məqalədə vurğulanır ki, dərsləklərin müəyyən meyarlara uyğun tərtibatı və onların zövqəoxşayıcı dizaynı da təlim materiallarının keyfiyyətli mənimsənilməsində mühüm rol oynayır. Bütün bunlardan başqa təlim üçün nəzərdə tutulmayan qəzet, jurnal və televiziya materialları da məqalədə öz əksini tapır.

Açar sözlər: təlim materialları, tədris, keyfiyyət, keçərlilik, motivasiya, dizayn

РОЛЬ УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА

Джавид Бабаев

Нахчыванский государственный университет, Нахчыван, Азербайджан

В статье исследуются роль, место и содержание учебных материалов, используемых в изучении языка. В исследовании задействованы методы сбора и анализа данных. Отмечается, что тематика и содержание учебных материалов должны соответствовать интересам студентов. Кроме того, были затронуты вопросы качества учебных материалов и того, кто должен их составлять более профессионально. В статье также рассматриваются типы учебных материалов. Важные элементы, такие как учитель, ученик, материал, методы обучения и оценивание, составляют одну из основных целей статьи. В статье также обсуждается важная роль мотивации в глубоком понимании учебных материалов. В статье подчеркивается, что оформление учебников в соответствии с определенными критериями и их изысканный дизайн также играют важную роль в качестве учебных материалов. Кроме того, в статью включены газеты, журналы и телевизионные материалы, не предназначенные для обучения.

Ключевые слова: учебные материалы, обучение, качество, обоснованность, мотивация, дизайн

Daxil oldu: 01.05.2021;

Çapa qəbul edildi: 15.12.2021;

Çap edildi: 03.02.2022

GENDER ISSUES IN CULTURE AND LANGUAGE (AZERBAIJAN)

Gunel Mammadova

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

e-mail: gunel2017m@gmail.com

Abstract: From ancient times to the present day, the differences between men and women, their roles and functions in the family, and especially their place in society, have always been the subject of discussion. However, over time, these differences have not only been biological differences, but also sociologically, the representatives of these two sexes have begun to be sharply differentiated and, more precisely, classified. It is these issues that have become the focus of attention, and "gender studies" have begun to develop in order to discuss the reasons why women remain in the background despite their irreplaceable role in the world. In Azerbaijan, the discussion of gender (social gender) began in the late XX century. The cause of the gender problem is the unequal treatment of women and men in social, economic, scientific and social life. Despite the urgency of this problem in Azerbaijan and the fact that a number of measures have been taken to address this issue, conferences and discussions have been held, this issue is still pending. Thus, one of the main problems is that women in working life are always paid less than men, women are generally not allowed to enter certain fields, and the existence of unwritten laws indicates that this issue will continue to grow. We can also say that the reason behind this inequality is that it is not a woman's business, and the idea behind the ideology that women cannot do this is that a woman would do better if she did it. The fact that women used to go hunting with men in the past, hunt and fight shoulder to shoulder with men if necessary, and the success of our women in science and politics in our time, is a proof that we can be equal to men. This article will discuss the causes of these differences and how they affect women's lives, and how these ideas are reflected in our language and culture. When we look at history, we see that gender differences also differ due to geographical diversity. What gender inequalities exist in Azerbaijan and what are the sources of this will be reflected in this article. First of all, opinions on "sex" and "gender" terms will be noted. During the research, a sufficient explanation of this term was found. However, each of them expresses almost the same opinion, and these two words are mutually explained in all the articles we encounter.

Key words: gender, language, culture, men, women

Introduction

Gender linguistics is one of the rapidly developing and relevant scientific directions in modern linguistics. To determine the cultural and social factors of society's attitude to men and women, to identify gender-based behavior, speech behavior, stereotypes about masculine and feminine qualities, to find their expression in language, to identify gender markers of language and their use in language are the problems in the focus of the field. In every culture, human behavior is differentiated depending on one's gender. At the same time, sexuality plays a special role in the formation of individual attitudes in society. This attitude has been historically formed, developed and stabilized, and such a process has left its mark on language, language tools, as well as language materials. Gender is present in all areas of our lives and is distinguished by its specific features in each area. Certain stereotypes about gender have been formed in different cultures, and over time, certain changes have taken place in them.

The phraseological system of each language, its constituent units, their origin, national-cultural identity, structural and semantic features of phraseology, differences in components, formation of general semantics and many other aspects are of special interest and are always in the focus of linguists. is distinguished by. Numerous research works on phraseology and, nevertheless, the study of new aspects of the field show that the linguistic problems, especially linguoculturological, related to stable compounds have not yet been solved. The anthropocentric tendency of modern linguistics, as well as interest in the perfect study of phraseology, the principles of finding adequate and equivalent equations of phraseological units in literary translation, teaching, the peculiarities of the development of

phraseology in the literary text have actualized the study of specific issues of comparative research.

Explanations of the term gender

Gender is used to describe the characteristics of women and men that are socially constructed, while sex refers to those that are biologically determined. "Gender" is more difficult to define, but it can refer to the role of a male or female in society, known as a gender role, or an individual's concept of themselves, or gender identity.

Sometimes, a person's genetically assigned sex does not line up with their gender identity. These individuals might refer to themselves as transgender, non-binary, or gender-nonconforming.

Gender refers to the roles and responsibilities of men and women that are created in our families, our societies and our cultures. The concept of gender also includes the expectations held about the characteristics, aptitudes and likely behaviours of both women and men (femininity and masculinity). Gender roles and expectations are learned. They can change over time and they vary within and between cultures.

Before the term gender was studied, "gender" and "gender" were identified, and it was difficult to understand the difference between them. Even the gender category and the gender category of the languages had the same meaning. Thus, when discussing the impact of gender on language, gender concepts in language were first and foremost exemplified by languages with a gender category, and were limited to their analysis. As we know, the gender division of words in English existed only in Old English. Later, this situation manifested itself only in certain pronouns and some professional names. Therefore, there was no need to study this term in linguistics until the end of the twentieth century. After the study of the term gender began in other fields of science, linguists also actualized the term and decided that it was a problematic field. It has been established at this time that gender and gender are two independent lexemes that are related to each other, but have completely different meanings. Let's look at other definitions about gender and sex.

Sex refers to biologically defined and genetically acquired differences between males and females, according to their physiology and reproductive capabilities or potentialities. It is universal and mostly unchanging, without surgery.

Gender refers to the economic, social, political, and cultural attributes and opportunities associated with being women and men. The social definitions of what it means to be a woman or a man vary among cultures and change over time. Gender is a sociocultural expression of particular characteristics and roles that are associated with certain groups of people with reference to their sex and sexuality. Gender is the state of being male or female in relation to the social and cultural roles that are considered appropriate for men and women.

Gender discussion in linguistics for the first time

The first gender research in the field of linguistics was conducted by R. Lakoff. Thus, he reflected the relationship between gender and language by revealing differences in the speech of the "male" and "female" sexes. Lakoff conducted an experiment at the university for his writing and recorded conversations between men and women. He then compares the conversations, revealing differences in the speech of the "woman" and the "man." Lakoff notes the following differences in "Language and Woman's Place" [5, p 6] :

1. Hedges: Phrases like "sort of", "kind of", "it seems like"
2. Empty adjectives: "divine", "adorable", "gorgeous"
3. Super-polite forms: "Would you mind..." "...if it's not too much to ask" "Is it okay if...?"
4. Apologize more: "I'm sorry, but I think that..."
5. Speak less frequently
6. Avoid curse language or expletives

7. Tag questions: "You don't mind eating this, do you?".
8. Hyper-correct grammar and pronunciation: Use of prestige grammar and clear articulation
9. Indirect requests: "Wow, I'm so thirsty." – really asking for a drink
10. Speak in italics: Use tone to emphasise certain words, e.g., "so", "very", "quite"

Another linguist who studied male and female speech was C. Coates (1986). In his book *Women, Men and Language*, Coates noted that there were linguistic differences in the speech of men and women, that women gossiped more and men used swearing. These were already well-known differences. In the third edition of his book, Coates stated that these differences could no longer be satisfied and that more experiments were needed. He said that women's and men's speaking styles are so different that we focus on finding differences, not similarities in their style, because it's easier. According to Coates, the reason for the active study of the term gender in sociolinguistics is the change in the place of women in society. According to her, women and men do not speak different languages, they use language differently. If we look at articles from this period, we find that Labov (1972) studied the speech of teenagers in Harlem, Reid (1976) the speech of schoolboys in Edinburgh, and only since 1980 have a number of linguists concentrated on the speech of female speakers [10, p 12]. In her research, Coates sought to find differences in the speech of women and men from different walks of life, and she found that, women – like middle-class speakers – use proportionately more standard forms (those accorded overt prestige by society), while men – like working-class speakers – use proportionately more non-standard forms. Janet Holmes has even suggested that this finding could be considered a 'strong contender for the status of a sociolinguistic universal tendency' (Holmes, 1998). But as we have seen, recent work like Eckert's has uncovered patterns which do not fit such a 'universal tendency'.

Culture and Gender stereotypes

The connection between the terms culture and gender is mainly related to the behavior that society expects from men and women. The "rules of conduct" we have mentioned shape gender stereotypes. Gender markers are language units and tools that reveal gender semantics. There is no gender category in either language. Among the person pronouns in English, the III person means female. There is no pronoun for a woman in the Azerbaijani language. However, a number of derivations in the Azerbaijani language refer to a female subject. For example, a teacher (müəllimə), a friend (rəfiqə), a secretary (katibə), a housekeeper (evdar qadın), a parent (ana), and so on. Gender differences are reflected in the large number of words included in the lexical system of the language. This forms a group of lexical units that arise from the naming of subjects and creatures that differ in gender in the language. Among such words, the lexemes "male" and "female" have a more general meaning related to gender. It should be noted that in the process of historical development of the language, some words, including the word masculine, were used in the sense of "man", "person" in addition to gender. If in Turkish the sibling is not fully differentiated by sex, in the Azerbaijani language this distinction is completed.

In terms of kinship, gender is widely expressed in Turkic languages, including Azerbaijani. For example; male gender: father (ata), brother (qardaş), uncle (əmi, dayı), cousin (əmi oğlu), son (oğul), cousin (xala oğlu), cousin (dayı oğlu), brother-in-law (qayın), father-in-law (qaynata), son-in-law (kürəkən), etc.; female sex: mother (ana), daughter (qız övlad), grandmother (nənə), aunt (xala), aunt (bibisi), mother-in-law (qaynana), sister-in-law (baldız), etc. Semantikasında cins mənasını ifadə edən belə leksik vahidlər hər iki xətt üzrə kifayət qədər çoxdur (məsələn; erkək, dişi, buğa, qoç, nər, xoruz, fərə və s.).

There are many such lexical units that express the meaning of gender in their semantics on both lines (for example, male (erkək), female (dişi), bull (buğa), wether (qoç), brave male (nər), rooster (xoruz), mouse (fərə), etc.) forms an ordered hierarchical model.

This model is a macro component formed from semantic organizers. The author shows that the semantic structure of the idiom consists of six main macrocomponents: 1) the content reflected in the meaning of the descriptive macrocomponent or phraseological unit; 2) evaluative macro component; 3) macro component of motivation; 4) emotional macro component; 5) style macro component; 6) grammatical macrocomponent [8, p.72]. Zykova noted that the gender macro component in phraseology participates in the formation of meaning [11; p.135]. Undoubtedly, this macrocomponent realizes the expression of the concepts of "man / woman", or more precisely, the concept of gender in phraseology. However, there are cases when this macro component is distributed among other macro components. Such cases occur as a result of implicit expression of sex. As a result, it is necessary to analyze the whole mechanism of implicit expression of the gender factor.

The gender component can participate in phraseology in both explicit and implicit forms. For example, every beauty has a flaw, man of the moment and so on. Implicitism is an important means of economical use of language [2, p.189].

Gender brightly reveals the characteristics of male / female concepts as a socio-cultural category, as well as contributes to the transmission of cultural structures and stereotypes from generation to generation [3, p.89].

Nouns and pronouns, personal names act as markers expressing gender explicitly. Personal names refer to male or female denotations. Phraseologisms containing words and personal names that have a clear gender meaning can easily bring the semantic image to life, as the component itself determines gender affiliation. For example, a man for all seasons, a girl Friday (trusted secretary), brother in arms (comrade-in-arms, military friend; brother-in-law); mother child and so on.

Phraseologisms are dominated by explicit gender markers, while few have an implicit expression plan. Implicit expression is lost in the gender structure in planned phraseologies, and its definition is sometimes at the expense of another component or in the general sense. In all cases, the component that points to gender is identified through analysis and interpretation. For example, a hot stuff (attractive girl; literally translated: incendiary substance); (as) red as a rose (literally: red as a golden rose); a slick chick and so on.

The phraseological units that express gender implicitly express a person's character, age, appearance, field of activity, physical condition, and health. Determining the specific sex from the gender semantic component used in such phraseologies requires some analysis. However, in such phraseological units for each language, sexual clarification is more related to the language competence of the language carrier. Implicit gender is distinguished by semi-linguocultural nature.

When the gender component in phraseological combinations has an explicit expression plan, it is possible to register it as a direct gender marker of phraseology. Of course, not all lexical units containing explicit gender are included in the phraseological structure. Research has been conducted in a number of languages on the development of explicit gender semantic units in phraseological combinations and their productivity. There are no such studies based on Azerbaijani language materials. The general idea and belief about the characteristics, qualities and functions that should be specific to members of a particular social group is called a stereotype. For the first time, the concept of "social stereotype" was introduced into scientific circles by U. Lippman. He considered stereotyping as the only way for a person to understand the infinite variety and diversity of reality, and defined stereotype as a well-regulated image, a regulating model [5, p. 96]. Indeed, through stereotypes, the worldview is shaped in the human mind in a way that is appropriate for life and activity. A person puts aside what he considers superior and correct, tries to assert himself, defines and defends group values. An appropriate emotional response occurs when the worldview formed by events coincides, as well as when there is a danger of changing this

landscape. Features of the stereotype are internal and interpersonal agreement, personal and group (gender, age, ethnic, etc.) resilience, choice, emotional-evaluative content.

Researchers differ on gender stereotypes. According to Mayers, "Gender stereotypes are people's perceptions of the behavior of women and men" [6, p. 228]. Konoplyova explains the gender stereotype in almost the same way: "Gender stereotypes are a culturally formed, generalized idea of how women and men behave". In sociology, gender stereotypes are explained in more detail. "Gender stereotypes are simplified, modeled, emotionally defined images of men and women. These images are inherent in all members of a gender union, regardless of the individual characteristics of one or another member of the social group".

Y.V.Prostotina believes that the most optimal explanation for gender stereotypes is a generalized perspective on the personal and behavioral characteristics of men and women. The author concludes that this definition reflects the essence and main features of gender stereotypes and allows for further theoretical generalizations, revealing the determinants. Determinants of gender stereotypes include physical gender, traditional cultural values, socio-cultural dynamics. During socio-cultural processes, values may change, new status and norms may emerge.

According to cognitive terminology, stereotype is the processing of information and knowledge of this information. It follows that the evaluation and response to received information depends on the experience of this information, the social or general attitude to it, and the knowledge base of the evaluator. We perceive objects on the level of stereotypes of our cultures.

Sociologists look at the stereotype through the prism of people's social interactions, considering it a model of selection of one or another behavior under certain conditions. Y.Y.Prokhorov considers the stereotype to be a socio-culturally marked mental-linguistic unit of a representative of a certain ethnoculture. According to him, this unity is realized in the form of normative-local association in accordance with the standard of communication conditions for a given culture. Just as a stereotype manifests itself in the behavior of speech in the process of communication, it also plays a role in shaping the attitudes of the participants in communication.

Stereotypes are the representation of fragments of the surrounding reality, the marked mental landscape, as an invariant of a certain area of the world landscape as a result of the inclusion of a typical fragment of the real world in the mind. It is clear that the stereotype is a stable invariant image that exists in the human mind as a fragment of the worldview, conditioned by national and cultural identity. Separate stereotypes combine to form a stereotype system. The collection of stereotypes presents a social reality, which is a complex stereotype.

Types of Gender stereotypes

Stereotypes can be divided into two groups: 1) behavioral stereotypes; 2) Imaginary stereotypes. Behavioral stereotypes determine certain communicative behavior in one situation or another, perform a prescriptive function, manifesting themselves as regularity. Imagination stereotypes are perceptions of a situation or object that form certain associations. Depending on the object of stereotyping, it is possible to distinguish between conditional and imaginary stereotypes from imaginary stereotypes. Image stereotypes remain in the form of a certain pattern in the human mind [2]. These patterns become relevant in the communication process.

The main feature of stereotypes is reflected in their prototype, and each stereotype is an abstract, concentrated image. The properties and qualities of this image are optimized to a minimum that can distinguish one stereotype from another. Stereotypes conditioned by thinking have a national-cultural identity, they are conditional and can change over time.

Gender stereotypes are a separate species, appearing as a special form of stereotypes. They also have a national-cultural identity and are prototypical and unifying. "Gender stereotypes are culturally and socially conditioned ideas about the norms, qualities and attributes of behavior of both sexes and their expression in language [3]. Gender stereotypes, like all other cultural stereotypes, are recorded in the form of stable associations in language.

Language reflects the culture of a society and plays the role of one of the main and important sources of gender stereotypes in this society.

Gender stereotypes are closely related to the expression of price and influence the formation of expectations about the behavior of members of one sex or another. If the behavior of a real individual does not correspond to the expectations of society, then society does not consider this behavior correct and acceptable. These expectations also apply to the speech behavior of individuals, and thus become a definite behavioral program for the process of socialization and communication.

Speech gender stereotypes can be both imaginary and behavioral stereotypes. While it is considered inadmissible to have rude and taboo words in Turkish in women's language, rude lexicon is accepted in male language. Speech gender stereotypes are always national.

It reflects gender stereotypes, male and female behavior, as well as what people of different genders expect from each other. The following functional features of gender stereotypes are recorded:

- as gender stereotypes take a permanent place in the collective public consciousness and gradually change, they simplify the real situation;

- Gender stereotypes are revealed on the basis of analysis of language structure. This is because language is the main source of knowledge about gender stereotyping and its change over time;

- All gender stereotypes are expressed in language. At the same time, the frequencies of processing in their speech differ;

- Gender stereotypes are mental structures and are expressed both verbally and non-verbally;

- Although gender stereotypes are related to the expression of both masculinity and femininity in language, they are not the same [4, p. 134].

Although gender stereotypes are reflected at all levels of language, they are more pronounced in phraseological units and in the text.

Gender stereotypes in English thought include beauty, charm, family, motherhood, love, power, courage, power, fatherhood, and so on. defined by concepts. Some of these stereotypes determine the gender of women and others. The same concepts act as gender stereotypes in Azerbaijani thought.

Gender stereotypes in English and Azerbaijani thought

The word "man" is used in English to refer to a man. Interestingly, the first meaning of the word "man" is person / people. The lexeme "Woman" means only "girl, woman" [11]. As a synonym for this word, the English lexemes wife and maid - servant / housekeeper are widely used. The compound word femaleperson is used to refer to a woman as a human being. The word literally means "a woman." This fact confirms the strength of the negative factor in the attitude of the British towards women historically. As noted, gender stereotypes can change over time. In this sense, the modern English gender stereotype does not deny the female-human parallel. However, the word "woman" only means "woman". In fact, in the Turkic languages, the word "man" was formed in the sense of "person / people", and later became an asymmetrical pair with the word "woman", which implies a direct difference in gender.

In Turkish, "woman" is also used in a genealogical sense and means a woman. The phraseology "ask the man of the house" (evin kişisini soruşmaq) in the Azerbaijani language

implicitly means "human". The content of the phraseological association means the existence of two subjects, two people in a secret form. Of course, a man (husband) and a woman (wife) can have children at home, regardless of their gender. In this case, the "man" in the phraseological unit also means the head of the house, the eldest of the house. In our opinion, this unit was later understood as a masculine one. Phraseologism at this point confirms the acceptance of male dominance in Turkish thought.

Given the use of the English gender stereotype as a synonym for the words "wife" and "maid", the generalization of whether a wife is a servant or a servant of the house is raised to the level of public opinion. In Azerbaijani thought, a wife is a servant of the house, family, a person who serves the house. It can be concluded that the gender stereotype has the same content in the English and Azerbaijani imagination in relation to the wife. The expressions "fatherhood", "motherhood", "being both father and mother" are used in the Azerbaijani language, and there is no doubt that these expressions go through a process of stabilization as a union. "Gulsanam, whose husband did not go to war and returned, was both a father and a mother to her children" [1, p. 23].

"After the death of his wife, Mursal did not get married, he became both a father and a mother of two children" [1, p. 46]. In these examples, the precise definition of the roles of women and men in raising children according to gender stereotypes is reaffirmed from the perspective of exceptions.

The conceptualization of the gender organizer of the English language landscape is conditioned by the patriarchy of the national consciousness for the modern period, reflecting the social hierarchy and roles of members of society. At the heart of male dominance is the Christian concept of the creation of the world. The male origin is dominant, while the female is passive and submissive [8]. The process of female emancipation has been associated with destructive social consequences, moral degradation, and family breakdown since ancient times [1]. The androcentric, patriarchal view of the world has created a stereotype of a guilty image of women. In traditional English linguoculturology, masculinity is presented as a nuclear sign. In general, in English gender views, the sign of manhood, which encompasses the concepts of "masculinity, manliness, manhood", is expressed by the term virility. For femininity (femininity, womanliness, womanhood) the signs of weakness (weekness) and fertility are dominant [7]. The British attribute the positive qualities (strength, endurance, intelligence, courage, etc.) to men, and the negative qualities (weakness, helplessness, cowardice, etc.) to women. This reveals the secondary role of women in English thought. In British culture, the traditional image of a woman is axiologically polar, that is, polarized [9]. While this culture acknowledges the imperfections of unmarried men and the well-being and happiness of a good wife, the British man's distrust of women is also prominent. According to the British mentality, men are far superior to women.

In Turkish culture, a woman was a complement to a man. In the Turkish way of thinking, a woman is accepted as a wife and mother [6]. It is the mother's responsibility to give birth to the child, to raise him, and to give him his first upbringing. Therefore, the stereotype of "mother's right, God's right" also came from here.

In ancient times, the equality of men and women among the Turks is confirmed in historical sources and written monuments. Women rode like men, wore weapons, carried daggers and swords, and fought. The Turks attached great importance to the family, linking its strength and stability with the strength of the tribe, clan, and later the state. Women had rights and privileges in the Turkic states of Central Asia. Discrimination between men and women has not been tolerated since the time of the Huns. In Turkish mythology, women are also depicted in high positions.

Conclusion

In modern times, stereotypes about male-female relations in the Turkic peoples, including the Azerbaijani people, are significantly different from ancient times. The stereotype that remains unchanged is the woman-mother, woman-family relationship. It should be noted that time, civilization, modern world statehood have an impact on gender relations. In this regard, equality of rights occupies an important place at the legislative level. However, stereotypes in thinking still remain. Over time, attitudes toward men and women have changed. It became a man's job to be a hero, to take part in battles, and women looked after family and domestic issues.

References

1. <https://www.iza.org/publications/dp/13607/gender-and-culture>
2. <http://anl.az/el/Kitab/2016/2014-159.pdf>
3. <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/BSP/GENDER/PDF/%20Baseline%20Definitions%20of%20key%20gender-related%20concepts.pdf>
4. <https://core.ac.uk/download/pdf/236296964.pdf>
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Robin_Lakoff
6. <https://gender.jhpiego.org/analysistoolkit/gender-concepts-and-definitions/>
7. <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-determinants/gender/gender-definitions>
8. <https://www.medicalnewstoday.com/articles/232363>
9. https://www.researchgate.net/publication/278684499_CULTURE_AND_GENDER_ROLE_DIFFERENCES
10. Women, Men and Language, Jennifer Coates, Third edition, 2013
11. www.collinsdictionary.com/dictionary/english/gender

MƏDƏNİYYƏT VƏ DİLDƏ GENDER PROBLEMLƏRİ (AZƏRBAYCAN)

Günel Məmmədova

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

Qədim dövrlərdən bu günə kimi qadın və kişi arasındakı fərqlər, onların ailədəki rol və funksiyaları, xüsusən də cəmiyyətdəki yeri həmişə müzakirə mövzusu olmuşdur. Lakin zaman keçdikcə bu fərqlər təkcə bioloji fərqlər deyil, həm də sosioloji cəhətdən bu iki cinsin nümayəndələri kəskin şəkildə fərqlənməyə, daha dəqiq desək, təsnifləşdirməyə başlamışlar. Məhz bu məsələlər diqqət mərkəzinə düşüb və qadınların dünyada əvəzolunmaz roluna baxmayaraq, arxa planda qalmasının səbəblərini müzakirə etmək üçün “gender tədqiqatları” inkişaf etməyə başlayıb. Azərbaycanda gender (sosial gender) müzakirəsi XX əsrin sonlarından başlayıb. Gender probleminin səbəbi sosial, iqtisadi, elmi və ictimai həyatda qadın və kişilərin qeyri-bərabər münasibətidir. Azərbaycanda bu problemin aktuallığına və bu problemin həlli istiqamətində bir sıra tədbirlərin görülməsinə, konfransların və müzakirələrin aparılmasına baxmayaraq, bu məsələ hələ də həllini tapmayıb. Belə ki, əsas problemlərdən biri iş həyatında qadınların həmişə kişilərdən az maaş alması, qadınların ümumiyyətlə müəyyən sahələrə buraxılmaması və yazılmamış qanunların mövcudluğu bu məsələnin daha da böyüyəcəyindən xəbər verir. Dildə olan bu problemlərin həmin dövlətin mədəniyyətinə olan təsiri danılmazdır. Bu məsələnin həll olunması üçün bir sıra işlər görülsə də, bu termin hələ də öz aktuallığını qorumaqdadır.

Açar sözlər: gender, dil, mədəniyyət, kişi, qadın

ГЕНДЕРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В КУЛЬТУРЕ И ЯЗЫКЕ (АЗЕРБАЙДЖАН)

Гюнел Мамедова

Лянкяранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

С древних времен до наших дней различия между мужчинами и женщинами, их роли и функции в семье, особенно их место в обществе, всегда были предметом обсуждения. Однако со временем эти различия представляют собой не только биологические различия, но и социологически представители этих двух полов стали резко различаться, а точнее классифицировать. Именно эти вопросы вышли на первый план, и начали развиваться «гендерные исследования», чтобы обсудить причины, по которым женщины остаются в тени, несмотря на их неопределимую роль в мире. Гендерная дискуссия (социальный гендер) в Азербайджане началась в конце XX века. Причина гендерной проблемы - неравное отношение к женщинам и мужчинам в социальной, экономической, научной и общественной жизни. Несмотря на актуальность этой проблемы в Азербайджане и ряд мер, принятых для ее решения, конференций и дискуссий, этот вопрос до сих пор не решен. Таким образом, одна из основных проблем в трудовой жизни заключается в том, что женщинам всегда платят меньше, чем мужчинам, женщинам, как правило, не разрешается заниматься определенными сферами деятельности, а наличие неписаных законов указывает на то, что эта проблема будет расти. Влияние этих языковых проблем на культуру этой страны неоспоримо. Хотя для решения этой проблемы была проделана определенная работа, этот термин все еще актуален.

Ключевые слова: пол, язык, культура, мужчины, женщины

Daxil oldu: 01.05.2021;

Çapa qəbul edildi: 15.12.2021;

Çap edildi: 03.02.2022

Elmi xəbərlər jurnalı Lənkəran Dövlət Universitetinin
mətbəəsində çap olunmuşdur

Yığıma verilmişdir: 15.12.2021
Çapa imzalanmışdır: 03.02.2022

Kağızın formatı: $64 \times 84^{\frac{1}{8}}$
Çap vərəqi: 22 c.v., tiraj: 100
Çap ofsent üsulu ilə.

Ünvan: Az 4200, Lənkəran şəhəri, General Həzi Aslanov xiyabanı 50
e-mail: elmi_meqale@lsu.edu.az
www.lsu.edu.az